

100 ΧΡΟΝΙΑ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ ΝΑΞΟΥ (1921-2021)

Το σχολείο της καρδιάς μας

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Χαιρετισμός του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Παροναξίας κ. ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ	9
Χαιρετισμός του Δημάρχου Νάξου και Μικρών Κυκλάδων ΔΗΜΗΤΡΗ ΛΙΑΝΟΥ	11
Χαιρετισμός του Επάρχου Νάξου, Αμοργού και Μικρών Κυκλάδων ΓΙΑΝΝΗ ΜΑΡΓΑΡΙΤΗ ..	13
Πρόλογος των ΕΠΙΜΕΛΗΤΩΝ του τόμου	15

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΘΕΜΑΤΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΖΩΗ ΤΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ ΝΑΞΟΥ

ΓΑΡΥΦΑΛΛΙΑ Γ. ΘΕΟΔΩΡΙΔΟΥ, Κοινωνικές, πολιτικές, ιδεολογικές συνιστώσες στην εκπαι- δευτική - πνευματική ζωή της Ελλάδας κατά την περίοδο 1900-1921: Οράματα, διχο- στασίες, ανατροπές και εκκρεμότητες	19
ΜΑΝΟΛΗΣ Γ. ΣΕΡΓΗΣ, Η ίδρυση του Γυμνασίου Νάξου: Προσωπική επιλογή του αιμνήστου Πέτρου Πρωτοπαπαδάκη;	37
ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ Σ. ΣΦΥΡΟΕΡΑ, Ανασκαφές στο Γυμνάσιο: Το Γεωμετρικό νεκροταφείο και το Ιερό Δήμητρος	53
ΣΟΦΙΑ ΑΝΤ. ΚΑΤΣΟΥΡΟΥ, Γυμνάσιο Νάξου. Η δημιουργία ενός σχολείου	67
ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΤΟΥΜΠΑΚΑΡΗΣ, ΚΩΝ/ΝΟΣ Ι. ΤΟΥΜΠΑΚΑΡΗΣ, Νικόλαος Μιχ. Μητσάκης (1899-1941). Ο αρχιτέκτονας του Α΄ Γυμνασίου Νάξου	91
ΦΩΝΗ ΝΑΞΟΥ-ΠΑΡΟΥ, «Τίς πταίει;»	103
ΓΙΑΝΝΗΣ Σ. ΛΟΓΑΡΑΣ, Στιγμιότυπα από την τελετή της θεμελίωσης του κτιρίου του Γυμνα- σίου Νάξου το 1928 από δημοσιεύματα της εφημερίδας Φωνή Νάξου-Πάρου	107
ΛΑΖΑΡΟΣ Ν. ΘΕΟΦΙΛΟΣ, Το πρώτο μαθητολόγιο του Γυμνασίου Νάξου	129
ΓΙΩΡΓΟΣ Α. ΜΑΝΩΛΑΣ, Νικηφόρος Γ. Λεγάκης: Ο γυμναστής του Γυμνασίου Νάξου και ο Ναξιακός Γυμναστικός Σύλλογος (1930-1931)	137
ΣΤΕΦΑΝΟΣ Ι. ΚΛΗΡΟΝΟΜΟΣ, Γυμναστικές επιδείξεις του Γυμνασίου Νάξου και περιφερεια- κοί σχολικοί αγώνες στίβου	151
ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ξ. ΚΑΡΠΟΥΖΗΣ, Πρακτικά του Συλλόγου Διδασκόντων (1946-1948) στο Γυμνά- σιο Νάξου: Αχλὺς θεσπεσίη στον απόηχο των εμφυλιοπολεμικών επιχειρήσεων	157
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΝΤ. ΨΑΡΡΑΣ, Μνήμη Εμμανουήλ Ιακ. Ψαρρά (Επιθεωρητή Σωματικής Αγωγής - «Γυμναστή» και λαογράφου, 1910-1997)	171
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΝΤ. ΨΑΡΡΑΣ, Ιάκωβος Εμμανουήλ Ψαρράς (1936 - 2006)	177

ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ και ΣΤΑΜΑΤΙΑ ΚΟΥΦΟΠΟΥΛΟΥ, <i>Σκέψεις πάνω σε ένα μαθητικό ημερολόγιο της δεκαετίας του 1950</i>	183
ΡΟΔΑΜΑΝΘΗ Α. ΣΟΦΙΚΙΤΟΥ, <i>Ο σχολικός κήπος του Γυμνασίου Νάξου (1921-1975)</i>	203
ΜΙΧΑΗΛΗΣ Β. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ, <i>Το Γυμνάσιο Νάξου στο «γύψο» της χούντας</i>	209
ΕΜΜΑΝΟΥΕΛΑ-ΓΕΩΡΓΙΑ Κ. ΚΟΚΟΡΟΓΙΑΝΝΗ, <i>Γυμναστικές επιδείξεις, διαγενεακά γυμνάσματα</i>	221
ΣΤΡΑΤΟΣ ΕΥ. ΦΟΥΤΑΚΟΓΛΟΥ, <i>Το Γυμνάσιο Νάξου και οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του 1964 και του 1976. Η οριστική κατάργηση του Εξαταξίου Γυμνασίου</i>	227

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ, ΑΝΑΚΛΗΣΕΙΣ, ΕΝΘΥΜΗΣΕΙΣ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΣΟΥΛΗ, <i>Τάσος Σουλής: Μνήμες από τα πρώτα χρόνια του Γυμνασίου της Νάξου</i>	251
ΚΥΡΙΑΚΗ ΨΑΡΡΑ-ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, <i>Αναμνήσεις από τα γυμνασιακά μου χρόνια στη Χώρα</i> ...	253
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΒΑΛΙΕΡΟΣ, <i>(Απομαγνητοφωνημένη ομιλία του στην εκδήλωση της 20^{ης} Αυγούστου 2021 για τα 100 χρόνια από την ίδρυση του Γυμνασίου)</i>	257
ΡΕΝΑ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΑΝΟΥ, <i>Μαθητικές αναμνήσεις</i>	261
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΚΟΥΛΑΤΟΣ, <i>Σελίδες από την αυτοβιογραφία μου σχετικές με τα γυμνασιακά μου χρόνια</i>	263
ΕΛΙΖΑ ΧΕΡΟΥΒΕΙΜ, <i>Ο Μανόλης Αντ. Δρης αφηγείται τις μνήμες του από τα μαθητικά του χρόνια στο Γυμνάσιο Νάξου</i>	265
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΣΑΡΑΝΤΙΝΟΣ, <i>Σημείωμα</i>	273
ΤΑΣΟΣ Ν. ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, <i>Αναμνήσεις και εντυπώσεις από τα γυμνασιακά μου χρόνια</i>	275
ΚΩΝ/ΝΟΣ ΛΙΑΝΟΣ, <i>Η θεατρική παράσταση που μου άλλαξε τη ζωή</i>	283
ΜΑΡΙΑ ΜΠΕΜΠΕΤΣΟΥ, <i>Πώς ένα Γυμνάσιο «σηκώνει στους ώμους του» ένα ολόκληρο νησί</i>	287
ΜΑΝΩΛΗΣ ΣΑΝΤΟΡΙΝΑΙΟΣ, <i>Μνήμη Ιακωβίνας Σαντοριναίου, καθαρίστριας του Γυμνασίου (1952-1975)</i>	291
ΜΑΡΙΑΝΘΗ ΗΜΕΛΛΟΥ, <i>Οι πρώτες αναμνήσεις μου από το Γυμνάσιο Νάξου</i>	293
ΓΙΑΝΝΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ, <i>1960-1968: Η συμμετοχή του Γυμνασίου Νάξου στους Μαθητικούς Παγκυκλαδικούς Αγώνες στη Σύρο</i>	301
ΓΙΑΝΝΗΣ ΞΕΝΑΚΗΣ, <i>Γυμναστικές επιδείξεις Γυμνασίου Νάξου και Παγκυκλαδικοί αγώνες Γυμνασίων 1964-1969</i>	305
ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ Φ. ΜΠΑΡΔΑΝΗ, <i>Νοσταλγός του καλού δημόσιου σχολείου</i>	307
ΕΙΡΗΝΗ ΣΑΛΤΗ-ΜΙΧΑΗΛ, <i>Αυλαία..., φώτα..., πάμε! Ταξίδι στο χτες και τ' όνειρο...</i>	309

Δωρεά έργων τέχνης της Ναξίας ζωγράφου Ειρήνης Σάλτη-Μιχαήλ στο Γυμνάσιο Νάξου...	315
ΤΑΣΟΣ ΚΟΥΤΕΛΙΕΡΗΣ, Έλληνες αεί παῖδες έστε, γέρων δέ Έλλην ούκ έστιν	317
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ-HALLERMAYER, «Αντλώ ακόμη από τα χρόνια στο Γυμνάσιο της Χώρας...»	319
ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΕΡΙΣΤΕΡΑΚΗΣ, Δυο λόγια για το Γυμνάσιο Νάξου... ..	321
ΜΑΝΟΛΗΣ ΣΕΡΓΗΣ, Αναμνήσεις της περιόδου 1969-1975 από τη ζωή μου στο Γυμνάσιο Χώρας. Μια αναξιόπιστη, προδοτική μνήμη ή η πικρή αλήθεια των πραγμάτων; Μνημόσυνο Εμμανουήλ Καλδέλη (1911-1988)	323
ΑΡΓΥΡΩ ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ, Θεατρικές παραστάσεις στο Γυμνάσιο Νάξου	331
ΘΕΟΦΑΝΗΣ ΧΙΩΤΙΝΗΣ, Ένας Ηρακλειώτης, μαθητής στο Γυμνάσιο Νάξου (1971-1977), θυμάται... ..	333
ΜΑΡΙΑ ΚΟΡΡΕ, «Κάθε φορά που περνάω έξω από το μεγαλόπρεπο κτίριο του Γυμνασίου μας στην Παπαβασιλείου, ασυναίσθητα κάνω το σταυρό μου! Λες και περνώ έξω από εκκλησία»	335
ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΡΓΗΣ, Μαθητικές αναμνήσεις	337
ΓΙΩΡΓΟΣ Ν. ΔΕΝΔΡΙΝΟΣ, Αναμνήσεις... ..	341
ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ Ν. ΒΕΝΙΕΡΗ, Σκηνές από την καθημερινότητα του Γυμνασίου Νάξου της περιόδου 1989-1992 με τα «βλέμματα» της Μαρίας και του Παναγιώτη Μεσολογγίτη. Δυο λόγια για τον αείμνηστο Μιχάλη Χούμα	343
ΕΥΓΕΝΙΑ ΤΖΑΝΝΙΝΗ, Ξημερώνοντας 28 ^η Οκτωβρίου, εωθινά στη Νάξο: Μια προσομοίωση της νύκτας της 28 ^{ης} Οκτωβρίου 1940 από τους μαθητές του Γυμνασίου Χώρας	351
ΕΥΓΕΝΙΑ ΤΖΑΝΝΙΝΗ, Οι Γυμναστικές επιδείξεις: Μια πολιτιστική εκδήλωση για την αθλούμενη νεολαία	353
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΡΑΝΙΚΑΣ, Το Γυμνάσιο Νάξου, ο αγιασμός της σχολικής χρονιάς 2001, η 11 ^η Σεπτεμβρίου στη Νέα Υόρκη και η τηλεοπτική σειρά Alma Libre: Παιχνίδια των συμπτώσεων	355
ΕΙΡΗΝΗ ΚΑΤΣΟΥΡΗ, Σκέψεις μιας μαθήτριας του σημερινού Γυμνασίου	361

Η ίδρυση του Γυμνασίου Νάξου: Προσωπική επιλογή του αιμηνήστου Πέτρου Πρωτοπαπαδάκη;

ΜΑΝΟΛΗΣ Γ. ΣΕΡΓΗΣ, Ομότ. Καθηγητής του Δ. Π. Θράκης

Η εισήγησή μου είναι μια σύντομη κατάδυση στον κόσμο των ιδεών του ελληνικού 20^{ού} αι., ιδίως του Μεσοπολέμου, στο πώς αυτές διαχέονται τελικά στον λαό, διά των φορέων τους, των λογίων, των πολιτικών, μέσω του Τύπου.¹ Είναι μια ακόμη απόδειξη ότι η Σύγχρονη Λαογραφία που διακονώ ασχολείται (συν τοις άλλοις) πρωτίστως και με τη μελέτη των ηθών, των ιδεών, των συμπεριφορών, των νοοτροπιών μιας εποχής.

Αφόρμιση για τη σύνταξή της στάθηκε η δημοσίευση στην επιστημονική επετηρίδα *Ναξιακά* δύο κειμένων, σχετικών με το Γυμνάσιο της Νάξου κατά την περίοδο που αυτό ακόμη βρισκόταν στη φάση της οικοδομήσεώς του. Συγγραφείς τους ήταν ο λόγιος Γ. Βαρδής και ο Γ. Α. Γιαννακόπουλος, Πρόεδρος της Κοινότητας Ναξίων κατά τις περιόδους 1925-1927 και 1928-1929. Το θέμα τους ήταν σαφές: **Γυμνάσιο ή Γεωργική Σχολή στη Χώρα;**

Ας παρακαλουθήσουμε τα επιχειρήματα του ιστοριοδίφη Γ. Βαρδή:

- Συμφωνεί κι εκείνος ότι το Γυμνάσιο «έσεται αληθώς το μεγαλύτερον εγκαλλώπισμα το οποίον θα έχη να παρουσιάση μετ' ου πολύ ο τόπος».
- Δεν έγινε προς τον σκοπόν της εξυπηρετήσεως της ναξιακής μόνον σπουδάζουσας νεολαίας, αλλά προς εξυπηρέτηση και της νοτιοκυκλαδικής, η οποία όμως απουσιάζει από αυτό.
- Ποια είναι η υπηρεσία που προσφέρουν τα Γυμνάσια σε μια γεωργική χώρα, γνωστής ούσης της ροπής του Έλληνα προς τη θεσιθηρία και την αστυφιλία; Αραίωση της «σφριγώσης γεωργικής νεολαίας της νήσου», έλλειψη γεωργικών χειρών, αύξηση ανεργίας των νέων Ναξιωτών. Χαρακτηρίζει μάλιστα τους αγρότες της νήσου *ουρμπανιστάς*. Άρα, η «...οικονομική αναστήλωση του έθνους δεν θα προέλθη ούτε από τα Γυμνασιακά ούτε από τα Πανεπιστημιακά θρανία. Η ζωτικότης του ταλαιπωρουμένου έθνους θα προέλθη εκ της γεωργίας, την οποίαν απερισκέπτως ημείς σήμερον δεν καταδεχόμεθα ν' ακούωμεν».

Ο Βαρδής ενισχύει τα παραπάνω επιχειρήματά του με την επίκληση μιας επισήμανσης του «σώφρων[ος] και διορατικ[ού] εκείνο[υ] πολιτικ[ού]», του Π. Πρωτοπαπαδάκη, όταν κάποιοι, προφανώς Ναξιώτες, τον συνεχάρησαν προ ετών μετ' ενθουσιασμού για την απόκτηση ενός τέτοιου διδακτηρίου: «*Αν ήμην νέος, θα σας έλεγαν να έλθετε να με συχαρήτε μετά μίαν δεκαπενταετίαν, οπότε οι συμπατριώται μας θα έχουν εννοήση τα αποτελέσματα*».

¹ Αποτελεί, ταυτοχρόνως, την αναπτυγμένη μορφή της διαλέξεως που είχα κάνει στην ημερίδα της 20^{ης} Αυγούστου 2021, με τίτλο «“Ο γεωργικός εθνικισμός” του Μεσοπολέμου και το Γυμνάσιο Νάξου, με αφορμή δύο κείμενα ναξίων λογίων του 1927-1928», που συν-οργάνωσαν ο Δήμος Νάξου και Μικρών Κυκλάδων και το Γυμνάσιο Νάξου. Η ομιλία εκείνη είχε περιορισθεί εξ ανάγκης, λόγω της υποχρεωτικής 10λέπτου διάρκειάς της, στην *επιγραμματική* μου αναφορά στα του Μεσοπολέμου.

Τις απόψεις του αυτές ο ιστοριοδίφης μας, **βέρος βενιζελικός**, ένας πραγματικός λόγιος της εποχής, τις υποστήριξε σθεναρώς **μέχρι και το 1934** κατά τις δικές μου πηγές.² Έγραφε αρχές εκείνου του έτους: «*Έν τη νήσῳ μας έχουν παρεξηγηθῇ τελείως ο προορισμός της γεωργικής εργασίας, η θέσις του αγρότου, η αξία των καλλιεργητικών μεθόδων, η χρησιμότης της επιμελεστέρας καλλιεργείας...*».³ Επιχειρηματολογούσε διαρκώς για την «ανάγκη συνειδητού αγροτισμού»,⁴ για την ανάγκη μορφωμένων γεωργών: «...Τι θα εξαγάγητε με την πληθώραν αυτήν των επιστημόνων σας; Μήπως την σοφίαν των; Μορφώσατε τους γεωργούς, καθιερώσατε διά των χρημάτων σας τούτων ειδικήν διδασκαλίαν εἰς τε τα δημοτικά και ελληνικά σχολεία παντός σχετιζομένου με την καλλιέργειαν της γῆς και θα εἴδετε ἀντί της μελλούσης πληθώρας των επιστημόνων σας να περιέρχωνται ἄεργοι την παραλιακὴν οδὸν καταρακούντες την επιστήμην (...), θα ἴδετε, λέγω, γεωργούς μορφωμένους κατεχομένους και πωλούντας τετραπλασίαν ποσότητα προϊόντων της σημερινῆς, θα ἴδητε τον πλούτον και την ευημερίαν της Νήσου, ἐξ ὧν θα προέλθῃσι ἀπαξάπαντα τα λοιπὰ ἀγαθὰ της νήσου».⁵ Και μάλιστα σε εποχές που η οικονομία της χώρας διήνυε δύσκολες διαδρομές, αυτές που αρχίζουν από το 1928 και κορυφώνονται από το 1929 (με το γνωστό Κραχ) κ.ε.: «*Αἱ σημεριναὶ εποχαὶ τας οποίας διατρέχουμεν δεν εἶνε εύκολοι. Εἶναι δυσχερέσταται και παρουσιάζουν τοιαύτας επιτακτικότητας, ὥστε να χωριὰ προ αυτών πάσα ἄλλη ἀνάγκη. Αἱ σημεριναὶ εποχαὶ εἶναι εποχὴ ἀγώνων συντηρήσεως του Κράτους και του ἀτόμου. Δεν εἶναι εποχαὶ φιλολογίας. Αὐταὶ ἴσως αναφανοῦν βραδύτερον, ὅταν πλέον το πρόβλημα της αὐταρεσκείας και της συντηρήσεως του Κράτους ἀνευ δανείων θα ἔχη παρέλθει. Ἐν τῷ μεταξύ θα διέλθωμεν μέσω πολλῶν και επικινδύνων ἀτραπῶν...*».⁶

Για να αντιληφθῇ ο αναγνώστης καλύτερα το ιστορικό συγ-κείμενο, θυμίζω **ενδεικτικά** ὅτι το έτος που γράφονται τα παραπάνω στον ναξιακό Τύπο (**1927**), το επίσημο Κράτος με νομοθετική ρύθμιση μετέτρεπε σε **Γεωργικά Γυμνάσια** ὅλα τα κλασικά ημιγυμνάσια ἢ τα πλήρη 4τάξια, 5τάξια και 6τάξια Γυμνάσια που λειτουργούσαν σε αγροτικές περιοχές, και στα οποία οι μαθητές θα διδάσκονταν γεωργικά μαθήματα.⁷ Το επόμενο έτος (**1928**) νομοθετήθηκαν τα **Κυριακά Γεωργικά Σχολεία** (ν. 3600/1928⁸), με στόχο να δημιουργήσουν γεωργούς με «γεωργικήν συνείδησιν», για να «*ίδωμεν μελλοντικῶς την πραγματικὴν ἀναγέννησιν της γεωργίας μας*»,⁹ δηλαδή πραγματική αναγέννηση του τόπου. Αναφερόμενος στα «Κυριακά σχολεία της στοιχειώδους γεωργικής εκπαιδεύσεως» ο Σπ. Χασιώτης¹⁰ ισχυρίζεται πως η διδασκαλία των γνώσεων της Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως δεν είναι απαραίτητως αναγκαίο να γίνεται μόνον τις Κυριακές και τις εορτές, αλλά και «...καθ' ὥρας ωρισμένας ἄλλων της εβδομάδος ημερῶν, ἔστω λ.χ. εσπε-

² Βλ. ενδεικτικά Φωνὴ Νάξου-Πάρου, φ. 402 (24.6.1934), 1 και φ. 403 (1.7.1934), 1· βλ. επίσης φ. 260 (22.3.1931), 1-2· φ. 267 (10.5.1931), 1-2· 297 (1.1.1932), 1-2· 343 (23.4.1933), 1-2· φ. 378 (21.1.1934), 1-2.

³ Φωνὴ Νάξου-Πάρου, φ. 378 (21.1.1934), 1-2.

⁴ Φωνὴ Νάξου-Πάρου, φ. 343 (23.4.1933), 1-2.

⁵ Φωνὴ Νάξου-Πάρου, φ. 103 (1.1.1928), 3.

⁶ Φωνὴ Νάξου-Πάρου, φ. 107 (5.2.1928), 1-2.

⁷ Βλ. Ν.Δ. της 7^{ης} Οκτ. 1927 (Εφημερίς της Κυβερνήσεως, αριθμ. 219 /Α' / 13.10.1927) που κυρώθηκε με τον ν. 3790/1929 (Εφημερίς της Κυβερνήσεως, αριθμ. 12 /Α' / 16.1.1929).

⁸ «Περὶ κυρώσεως και τροποποιήσεως τοῦ ἀπὸ 7 Οκτωβρίου 1927 Ν.Δ.», Εφημερίς της Κυβερνήσεως, αριθμ. 121 /Α' / 11.7.1928.

⁹ Δ. Ζωγράφος, *Η δημοτική εκπαίδευσις και η γεωργία (1833-1936)*, τ. Β', Αθήναι 1937, 170.

¹⁰ Ο Σπ. Χασιώτης ήταν γεωπόνος, ανώτατο στέλεχος του Υπουργείου Γεωργίας, Διευθυντής της Γεωργικής Σχολής Τίρυνθας, ο πρώτος διευθυντής της Ανωτάτης Γεωπονικής Σχολής που ίδρυσε το 1920 ο Ελ. Βενιζέλος. Ήταν ιδρυτής του Αγροτικού Κόμματος Ελλάδος, εξελέγη βουλευτής Ιωαννίνων (1926-1928) και αργότερα γερουσιαστής (1929-1935). Βλ. Ζ. Παπαθανασίου, Σπύρος Χασιώτης. Ο ηπειρώτης πατήρ της γεωργίας, Ηπειρωτική Εταιρεία Αθηνών, Αθήναι 1969.

ρινάς τινάς ώρας άπαξ ή δις της εβδομάδος, έν τω δημοτικώ σχολείω, εξασφαλιζόμενου κατ' αυτάς του φωτισμού και της θερμάνσεως υπό της κοινότητος ή δι' εράνου υπό των ιδίων μαθητευομένων». Άρα, ήταν ανάγκη να αμείβονται οι δάσκαλοι αυτήν την «μετασχολικήν διδασκαλίαν» με ιδιαίτερο επιμίσθιο.¹¹ Ο υπουργός Παιδείας απέστειλε προς τους δημοδιδασκάλους, τους Γενικούς Επιθεωρητές και τους Επιθεωρητές Δημοτικών Σχολείων του Κράτους την εξής εγκύκλιο (αριθμ. Πρωτ. 59/373, 29 Δεκ. 1927): «Χάριν της αναπτύξεως του ενδιαφέροντος των διδασκάλων και μαθητών υπέρ της Γεωργικής Εκπαιδεύσεως είναι ανάγκη όχι μόνον αι ιδιωτικά βιβλιοθήκαι των διδασκάλων, αλλά και αι σχολικά να πλουτισθώσι με πάσαν έκδοσιν βιβλίου ή περιοδικού δυναμένου να συντελέση προς τον ως άνω σκοπόν».¹² Στα **Αγροτικά Οικοτροφεία** εντοπίζει ο γεωπόνος του Υπουργείου Τηλέμαχος Κάτσενας το αίσιον μέλλον, «...την αναγέννησιν της Ελληνικής Γεωργίας. (...) Ένα μέρος των μαθητών των Αγροτικών Οικοτροφείων με την αρτίαν γεωργικήν των μόρφωσιν, ην ασφαλέστατα θα λάβωσι σπουδάζοντες εις τα Αγροτικά Οικοτροφεία επί πενταετίαν, θα εξέρχωνται κατ' έτος ως ειδικοί εις τους διαφόρους κλάδους της Γεωργίας, θα διασπείρωνται εις όλας τα γωνίας της ελληνικής γης διαδίδοντες ωφελίμους γεωργικάς γνώσεις».¹³

Ο «αντίδικος» του Βαρδή Γ. Γιαννακόπουλος διατυπώνει τα δικά του (αντ)επιχειρήματα:

- Αναιρεί το περί αυξήσεως της ανεργίας επιχείρημα επικαλούμενος «τον αναλλοίωτον και παγκόσμιον Φυσικόν Νόμον» κατά τον οποίο «χώρα μη δυναμένη να διαθρέψη τον πληθυσμόν της αναγκάζει τούτον εις μετανάστευσιν...». Μέγιστο αποδεικτικό στοιχείο οι προ αιώνων μεταναστεύοντες Νάξιοι.
- Εάν το Γυμνάσιον της Νάξου δεν προσελκύει μαθητές, υπαίτιοι είναι οι Ναξιώτες, «μη παρέρχοντες στέγην και τροφήν ευθηνήν εις τους μαθητάς αυτούς».
- «Εάν καταργήσωμεν το Γυμνάσιον, (...) θα καταστήσωμεν την παιδείαν ολιγαρχικήν, κτήμα των πλουσίων μόνον, (...) διότι πάντες οι παιδεϊαν κεκτημένοι, οι έν τοις γράμμασιν, οι έν ταις τέχναις, οι έν ταις επιστήμαις, οι έν τη πολιτική διαπρέψαντες (...) δεν προήλθον εκ της τάξεως των πλουσίων, αλλ' εκ των πτωχών και τιμίων οικογενειών...».
- Η Νάξος δεν χρειάζεται παρά ελάχιστους από τους αποφοιτούντες γεωπόνους, άρα το πρόβλημα της φυγής των νέων υφίσταται και πάλιν.
- Τα Σχολεία και τα Γυμνάσια, «εξυψούντα το φρόνημα και χαλυβδούντα τας ψυχάς των Ελληνοπαίδων καθιστώσι τούτους ικανούς εις την ενσάρκωσιν της Μεγάλης του Γένους Ιδέας». Υπηρέτησαν την Μ. Ιδέα μέχρι το 1922, θα πραγματωθεί τελικώς μόνον διά των σχολείων...
- Δεν ισχυρίζεται ότι πρέπει να παραμεληθεί η Γεωργία. Υπάρχει άλλωστε και η εκ τεσσάρων εκατομμυρίων κληροδοσία του Μ. Δαμιράλη προς ίδρυση Γεωργικής Σχολής, τα οποία όμως εκατομμύρια θα συμβούλευε να δαπανηθούν «εις άλλας χρείας του τόπου».¹⁴

Στην παρούσα εργασία αποδεικνύω ότι ο παραπάνω νηφάλιος «διαγωνισμός επιχειρημάτων» επί ενός θέματος που σήμερα κρίνεται πιθανώς ως άτοπον και α-φύσικον, δεν ήταν μια άσκοπη ακαδημαϊκή συζήτηση δύο προσωπικοτήτων της μικρής επαρχιακής μας κοινωνίας, αλλά ένα σοβαρότατο **ιδεολογικό-πολιτικό ζήτημα, το οποίο ουδέποτε απασχόλησε τη ναξιακή κοινή**

¹¹ Σπ. Χασιώτης, «Η επαγγελματική μόρφωσις της αγροτικής νεολαίας εις τα χωρία», *Η Νέα Αγροτική Ζωή*, τχ. 42 (1930), 5-7.

¹² *Αγροτική Ζωή*, τχ. 2/14 (Μάρτιος 1928), 1.

¹³ Τηλέμαχος Κάτσενας, «Η σημασία των Εθνικών Αγροτικών Οικοτροφείων», *Αγροτική Ζωή*, τχ. 11 (Δεκέμβριος 1927), 4-5.

¹⁴ Για όλα τα παραπάνω βλ. *Ναξιακά* 10/2020 (Αθήνα 2021), 487-491.

γνώμη και τους διαμορφωτές της μέχρι το 1921, έτος ιδρύσεως του Γυμνασίου Νάξου (εφεξής: Γ. Ν.).

Η επιστημονική μου άποψη για την απόφαση της ιδρύσεως Γυμνασίου στη Χώρα είναι η εξής, την οποία θεωρώ πως αποδεικνύω με ικανά και ισχυρά επιχειρήματα: **Η επιλογή της ίδρυσής του ήταν εντεταγμένη στην ιδεολογία της πολιτικής παράταξης που ανήκε ο αείμνηστος νάξιος πολιτικός, η οποία ήταν διαμετρικώς αντίθετη προς το γενικότερο πνεύμα που είχε καλλιεργηθεί** (ως εκπαιδευτική ιδεολογία, ως κυρίαρχη ιδέα) **στον ελληνικό χώρο, τουλάχιστον από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, και η οποία έφερε, μετά το 1910, τη σφραγίδα του μεταρρυθμιστικού προγράμματος του Ελευθερίου Βενιζέλου.**

Εκκινώ με την διαπίστωση ότι μία από τις βασικές όψεις του πολιτικού σχεδίου του βενιζελικού εκσυγχρονισμού, στις πρώτες τουλάχιστον φάσεις του, «...υπήρξε η ριζική αναδιοργάνωση του δημόσιου χώρου στην ύπαιθρο και στο άστυ».¹⁵ Ο Ελ. Βενιζέλος θεωρούσε τη γεωργία ως τον κυριότερο τομέα στο αναπτυξιακό του σχήμα, σύμφωνα και με τον Mark Mazower (και όχι μόνο¹⁶). Η μεταρρυθμισή του συμπληρωμένη με τις θεσμικές αντίστοιχες μετέβαλαν τις σχέσεις του αγροτικού τομέα με άλλους τομείς της οικονομίας.¹⁷ Γράφει ο καθηγητής Ζιώγας το 1928: «Αναμφισβητήτως, η ανάπτυξις της Γεωργίας είναι έν από τα κυριώτερα μελήματα του κ. Βενιζέλου και δεν αμφιβάλλομεν ότι θέλει εντείνει τας προσπάθειάς του ίνα θέση τας βάσεις μιας επιστημονικωτέρας και εντατικωτέρας εκμεταλλεύσεως της Ελληνικής γης. Προ πάσης όμως εργασίας επείγει η Γεωργική Έρευνα της Ελλάδος, ήτοι δι' ειδικών τεχνικών επιστημόνων να μελετηθώσι οι γεωργικοί πόροι της χώρας ταυτοχρόνως δε και η καλύτερα εκμετάλλευσις αυτών, αναλόγως των τοπικών γεωλογικών, εδαφολογικών, οικονομικών και δημογραφικών συνθηκών...».¹⁸

Στις αρχές του 20^{ου} αι. εμφανίστηκαν οι υπέρμαχοι των αγροτών λόγιοι των πόλεων και των κωμοπόλεων, από όλες τις κατηγορίες των λεγομένων επαγγελματιών κύρους (γιατροί, δικηγόροι, δημοσιογράφοι, κλπ.), οι οποίοι διά του Τύπου (και μέσω της Βουλής, βλ. το Κόμμα των Κοινωνιολόγων) αγωνίστηκαν για να αποκτήσουν οι αγρότες πρωτίστως τη δική τους γη, για την απαλλοτρίωση των τσιφλικιών κυρίως. Δεν είναι διόλου τυχαίο ότι οι πρώτοι αγροτικοί «σύλλογοι διεκδίκησης» ιδρύθηκαν στην αγροτομάνα Θεσσαλία (1906, *Γεωργικός Σύνδεσμος Τρικάλων* και 1909 *Γεωργικός Πεδινός Σύνδεσμος Καρδίτσας*).¹⁹

Την πολιτική του Βενιζέλου ακολούθησαν και οι μετά το 1932 κυβερνήσεις. Ο Μεσοπόλεμος ανήκει στις νέες καλλιέργειες, με τις αποδοτικότερες, τις υψηλότερες εισοδηματικές αποδόσεις. **Η εθνική παραγωγή της Ελλάδας κατ' αυτήν την περίοδο χαρακτηρίστηκε από την κυριαρχία του αγροτικού τομέα και τα υπέρ αυτού παρεμβατικά των κυβερνήσεων (όλων των αποχρώσεων) μέτρα.** Τα αγροτικά εξαγωγικά προϊόντα αποτελούσαν τη μεγαλύτερη πηγή συναλ-

¹⁵ Δ. Σωτηρόπουλος, Δ. Παναγιωτόπουλος, «"Ειδικοί" διανοούμενοι και θύλακες χειραφέτησης στο Μεσοπόλεμο. Μεταρρυθμιστές γεωπόνοι και μηχανικοί στην ύπαιθρο και το άστυ», *Μνήμων* 29 (2011), 122.

¹⁶ Βλ. Mark Mazower, «Οικονομική πολιτική στην Ελλάδα, 1932-1936», στον τόμο Γ. Μαυρογορδάτος, Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Ηράκλειο 1988, 181. Πρβλ. Ν. Μαρτίνος, «Η αγροτική πολιτική στο Μεσοπόλεμο: Τα όρια και οι ιδιότητές της», στο Δ. Παναγιωτόπουλος, Δ. Σωτηρόπουλος (εισαγωγή-επιμέλεια), *Η ελληνική αγροτική κοινωνία και οικονομία κατά τη βενιζελική περίοδο. Πρακτικά Συνεδρίου*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, 246.

¹⁷ Σωκρ. Πετμεζάς, «Αγροτική οικονομία στο Μεσοπόλεμο: Η εξέλιξη των μακρο-μεγεθών και των περιφερειακών ανισοτήτων», στο Δ. Παναγιωτόπουλος, Δ. Σωτηρόπουλος, ό.π., 88 κ.ε.

¹⁸ Ν. Ζιώγας, «Ανάγκη γεωργικής ερεύνης», *Αγροτική Ζωή*, τχ. 8/20 (Σεπτέμβριος 1928), 1.

¹⁹ Χρ. Βραχνιάρης, *Το ελληνικό εργατικό κίνημα και το αγροτικό ζήτημα (περίοδος 1900-1920)*, Gutenberg, Αθήνα 1988, 78.

λάγματος. Αρκεί να αναφερθεί ότι στην αρχή της περιόδου η αξία των αγροτοκτηνοτροφικών προϊόντων εκπροσωπούσε το 78% περίπου της συνολικής αξίας της εθνικής παραγωγής.²⁰

Η επιτυχής **αγροτική** εγκατάσταση των προσφύγων,²¹ οι νέες οδικές κατασκευές, η επισκευή λιμένων, τα μεγάλα εγχειοβελτιωτικά έργα στην ελληνική ύπαιθρο, η επέκταση των καλλιεργούμενων εδαφών, η ανάκαμψη των αποδόσεών τους, το ριζοσπαστικό νομοθετικό πλαίσιο που σχετιζόταν με την **κατάργηση των μεγάλων γαιοκτησιών**, η προσωρινή διανομή τους σε καλλιεργητές και εν συνεχεία σε ακτήμονες (πάγια τακτική καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, έστω και με αργούς ρυθμούς,²² ο μικροϊδιοκτήτης αγρότης παρέμεινε τελικά το θεμέλιο της κοινωνικής συνοχής), η εμφάνιση νέων, δυναμικών καλλιεργειών, που ανανέωσαν την ταυτότητα της ελληνικής γεωργίας (βλ. καπνό και βαμβάκι), η προώθηση της πολιτικής της «σιτάρκειας» και η επέκταση των εξαγωγικών φυτειών (είς βάρος των παραδοσιακών καλλιεργειών), η **ίδρυση της Αγροτικής Τραπέζης** το 1929,²³ της **Ανωτάτης Γεωπονικής Σχολής Αθηνών** το 1920,²⁴ της **Γεωπονικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης** το 1927, στις οποίες καταρτίστηκαν εκατοντάδες **γεωπόνοι-στελέχη**²⁵ πλέον του Υπουργείου Γεωργίας, των νομαρχιών, των συνεταιρισμών, των γεωργικών σταθμών, κλπ. είναι τα κύρια χαρακτηριστικά της μετά το 1922 περιόδου.

Στην περίπλοκη διαδικασία του βενιζελικού εκσυγχρονισμού, ορισμένες κατηγορίες τεχνικών, όπως οι **γεωπόνοι**, οι αρχιτέκτονες και οι πολιτικοί μηχανικοί, συναποτελέσαν μια **νέα μορφή διανοούμενου**, ό,τι ο Μισέλ Φουκώ είχε αποκαλέσει «ειδικό διανοούμενο» (*intellectuel spécifique*) εν αντιθέσει προς τον παλαιότερο, τον «καθολικό» (*universel*), του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα, διανοούμενο.²⁶ Τον σημαντικό τους ρόλο στην εθνική αυτή προσπάθεια εξήραν διακεκριμένοι συγκαίρινοί τους πνευματικοί άνθρωποι. Ο Π. Αναγνωστόπουλος, π.χ., Καθηγητής στην Ανωτάτη Γεωπονική Αθηνών, αναλύει τον ρόλο τους ως ερευνητών, διοικητικών υπαλλήλων, αλλά κυρίως εκλαϊκευτών, «*άνευ της τοιαύτης δράσεως των γεωπόνων δεν είναι δυνατόν να υπάρξη προηγμένη γεωργία*».²⁷ Αποτελούσαν τους ισχυρούς «**ιδεολογικούς πυλωρούς**» της αγροτικής πολιτικής, εξέφραζαν το εκσυγχρονιστικό πρόταγμα της εποχής. Αυτοί θα προωθούσαν την αναμόρφωση του αγροτικού χώρου, την ορθολογική, άρα παραγωγικότερη εκμετάλλευσή του· αυτοί θα εισήγαγαν το τεχνολογικό-νεωτερικό, την καινοτομία, εκλαϊκευμένη. Η

²⁰ Πρβλ. Β. Πατρώνης, Κ. Μαυρέας, «Αγροτικός κόσμος και ιδεολογικοπολιτικά ρεύματα στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου», *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών* 40 (Φθινόπωρο 2004), 52.

²¹ Συνήθως επικεντρώνουμε στην εγκατάστασή τους. Λησμονείται, δηλαδή, το θέμα των προσφύγων ως καταναλωτών, ως φθηνών εργατικών χεριών, ως εισαγωγέων κεφαλαίων στην Ελλάδα, ως αγροτών που μας ενδιαφέρει εδώ.

²² Πρβλ. Σωκρ. Πετμεζάς, *Προλεγόμενα στην ιστορία της ελληνικής αγροτικής οικονομίας του Μεσοπολέμου*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2012, 165 κ.ε.

²³ Βλ. ενδεικτικά Β. Πατρώνης, *Ελληνική Οικονομική Ιστορία. Οικονομία, κοινωνία και κράτος* (18^{ος} - 20^{ός} αιώνας), Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα, Αθήνα 2015, 168.

²⁴ Βλ. ενδεικτικά Δ. Γ. Παναγιωτόπουλος, *Γεωργική εκπαίδευση και ανάπτυξη. Η Ανωτάτη Γεωπονική Σχολή Αθηνών στην ελληνική κοινωνία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004· Δ. Παναγιωτόπουλος, «Οι γεωπόνοι και τα δίκτυα αρόχου αφύπνισης του αγροτικού πληθυσμού στην Ελλάδα το Μεσοπόλεμο», στον τόμο Δ. Παναγιωτόπουλος, Δ. Σωτηρόπουλος (εισαγωγή-επιμέλεια), ό.π., 553-565.

²⁵ Τη συμβολή ενός λαμπρού γεωπόνου στην αναμόρφωση της υπαίθρου παρουσιάζει ο Δημ. Παναγιωτόπουλος, στο *Πέτρος Καναγκίνης. Η συμβολή του στην αναμόρφωση του περιβάλλοντος της υπαίθρου στον Μεσοπόλεμο*, Εστία, Αθήνα 2013. Όπως, αντιστοίχως, έχει κάνει (π.χ.) ο Ζωϊόπουλος για τον ναξιότη Ιω. Παπαδάκη. Βλ. Ιω. Ζωϊόπουλος, «Ο Νάξιος Ιωάννης Παπαδάκης ως εθνικός και οικουμενικός γεωπόνος περιωπής», *Ναξιακά* 5/2015, 21-42.

²⁶ Πρβλ. Δ. Σωτηρόπουλος, Δ. Παναγιωτόπουλος, «"Ειδικοί" διανοούμενοι και θύλακες χειραφέτησης στο Μεσοπόλεμο...», ό.π., 122.

²⁷ Π. Αναγνωστόπουλος, «Ο ρόλος των γεωπόνων εις την γεωργικήν εξέλιξιν της Ελλάδος», *Ἡ Νέα Ἀγροτική Ζωή*, τχ. 61 (10.5.1931), 13. Όλο 12-13.

εκτίμηση ενός ξένου είναι συνήθως απαραίτητη στη μελέτη των ελληνικών πραγμάτων: Στις παραμονές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ο Henry Miller θεωρούσε ότι «...η Ελλάδα δεν χρειάζεται αρχαιολόγους, χρειάζεται γεωπόνους».²⁸ Αυτοί οι τελευταίοι στηρίζουν με δεκάδες άρθρα που έχω αποδελτιώσει κυρίως από το περιοδικό *Άγροτική Ζωή / Νέα Άγροτική Ζωή*²⁹ το όραμα του Βενιζέλου.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό του Μεσοπολέμου ήταν η **επέκταση της γεωργίας εις βάρος της κτηνοτροφίας**. Οι ιστορικοί ομιλούν περί «επαναγροτοποίησης της οικονομίας» κατά τον Μεσοπόλεμο,³⁰ που σχετίστηκε μοιραία με την συμπληρωματική της γεωργίας ενασχόληση, την **κτηνοτροφία**, η οποία διανύει περίοδο καθοδικής πορείας (= μείωση του κτηνοτροφικού κεφαλαίου) λόγω και της στροφής προς τις γεωργικές καλλιέργειες. **Η στροφή αυτή ενισχύεται με την εγκατάσταση των προσφύγων** και τη διαχείρισή τους, που απαιτεί πρωτίστως γεωργικές εκτάσεις προς διάθεση, άρα αυτομάτως μειώνονται οι αντίστοιχες κτηνοτροφικές. Ο κόσμος της μειώθηκε από 10% του πληθυσμού το 1914 στο 8% το 1928. Η μείωση ή η εγκατάλειψη της νομαδικής κτηνοτροφίας είχε *αναπόφευκτα* ισχυρό αντίκτυπο στις μεταποιητικές βιομηχανίες ή στην υφαντουργία, τη βυρσοδεψία και σε κάθε λογής μεταποιητική βιοτεχνία η οποία βασιζόταν στην κτηνοτροφική παραγωγή.³¹

Τα μέτρα της κυβέρνησης Βενιζέλου του **1932** βοήθησαν μακροπρόθεσμα την ανάπτυξη της εγχώριας παραγωγής, της παρείχαν μεγαλύτερη αυτοτέλεια.³² *Το εθνικό κράτος αναγκάστηκε να εφαρμόσει δηλαδή πολιτική **αυτάρκειας** με υψηλή δασμολογική προστασία.* Ο υψηλός βαθμός δασμολογικής προστασίας, η ενίσχυση της αυτοκατανάλωσης της γεωργικής παραγωγής μετά το 1933 οδήγησε στην ανάκαμψη της οικονομίας μετά και το γνωστό «Κραχ του 1929».

Η **γεωργική εκπαίδευση** αποτέλεσε από την αρχή του 20^{ου} αι. μέχρι και τον Μεσοπόλεμο που μας ενδιαφέρει εδώ κοινή επιθυμία του διδασκαλικού κόσμου και των κυβερνήσεων των Φιλελευθέρων, ώστε να *απ-εξαρτηθεί* η σχολική εκπαίδευση από την κλασική παιδεία και **να προσλάβει αυτή έναν νέο, τεχνικό προσανατολισμό**. Βασιζόταν στην κοινή τους πεποίθηση ότι η καθολική ευημερία στηριζόταν και στην ανάπτυξη της γεωργίας, προϋπόθεση όμως ήταν η *καλλιέργεια γεωργικής συνείδησης*, άρα ήταν απαραίτητη η κατάλληλη γεωργική μόρφωση.³³ Σ' αυτό το κλίμα «ο δάσκαλος ιεραπόστολος, με τα φλογερά τής προόδου μέσα του, με την αυταπάρνηση

²⁸ Ο κολοσσός του Αμαρουσίου, μτφρ. Ιω. Καρατζαφέρη, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2004, 61.

²⁹ Βλ. ενδεικτικά Γ. Φίλιππας, «Πώς θα δημιουργήσωμεν μίαν ευτυχισμένην Ελλάδα», *Νέα Άγροτική Ζωή*, τχ. 115 (22.5.1932), 3-4.

³⁰ Βλ. ενδεικτικά Β. Πατρώνης, *Ελληνική Οικονομική Ιστορία...*, ό.π., 172 κ.ε.

³¹ Κ. Βεργόπουλος, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα. Το πρόβλημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης της γεωργίας*, Εξάντας, Αθήνα 1975, 139.

³² Κ. Βεργόπουλος, «Ο μηχανισμός της Οικονομικής Κρίσης», στην *Ι. Ε. Ε.*, τ. 15 (1978), 330· Κ. Κωστής, «Η ελληνική οικονομία στα χρόνια της κρίσης, 1929-1932. Ένας πρώτος απολογισμός», στον τόμο Θ. Βερέμης, Γ. Γουλιμής (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία - οικονομία - πολιτική στην εποχή του*, Γνώση, Αθήνα 1989, 191-226· Μ. Mazower, «Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του 1931», στον τόμο Θ. Βερέμης, Γ. Γουλιμής (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος...*, ό.π., 229-275.

³³ Εμμ. Ανάσσης, «Υποστηρίξατε την γεωργίαν. Διαφωτίσατε τον αγρότην ασκούντες συγχρονισμένην αγροτικήν πολιτικήν», *Ἡ Νέα Άγροτική Ζωή*, τχ. 191 (20.12.1933), 3-5. Με εκπλήσσει η πρωτοπόρα σκέψη του λογίου, νομομαθούς και αγωνιστή πνευματικού ανδρός Ιωάννη Σκαλτσούνη (Κεφαλλονίτη την καταγωγή), ο οποίος στα δικά του *Απομνημονεύματα αναφερόμενα εις την αναγέννησιν της Κρήτης* ήδη από το 1900 προέβαλε την *ανάγκη εκπαίδευσως των μαθητών σε γεωργικά θέματα*, διότι έκρινε πως αυτή ήταν η μοναδική οδός που θα οδηγούσε στην *αυτάρκεια* της χώρας, άρα και στη γενικότερη απεξάρτησή της από τον ξένο παράγοντα. Το λαμπρό παράδειγμά του θίγει και η κ. Θεοδωρίδου στην εδώ εργασία της.

και την ανιδιοτέλεια»³⁴ θα διδάξει το παιδί να μάθει να ζει, ο Στρατός δεν θα προετοιμάζει μόνον ικανούς στρατιώτες, αλλά μελλοντικούς καλούς γεωργούς.³⁵

Μετά το 1922, η γη και η καλλιέργειά της συνδέθηκε ισχυρότερα με την εθνική ιδεολογία. Η γη δεν είναι πλέον μόνον ο τόπος των προγόνων ή ο γενέθλιος: Είναι ο τόπος που καλλιεργείται και συντηρεί τους ανθρώπους που τον κατοικούν, συνδέεται πλέον με την αναπαραγωγή του Έθνους, το οποίο τον ορίζει όπως προανέφερα. Αναπτύσσεται, λοιπόν, ένας **εθνικισμός** που ταυτίζει τη γεωργία με το έθνος, κυρίως από τον κόσμο των Βενιζελικών, ένας «**γεωργικός εθνικισμός**» που διαχέεται σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα, ιδίως στους γεωπόνους, ο αριθμός των οποίων αυξάνεται, όπως και η συνείδηση της παρουσίας τους.³⁶ Η **γεωργία** ταυτίζεται με το έθνος και την εθνική ασφάλεια έναντι των επίβουλων ξένων. Άρα, **ο εθνικισμός των γεωργών** δεν είναι μόνον εδαφικός, είναι και κοινωνικός και οικονομικός και πολιτικός, αν αναλογισθούμε ότι τα Βαλκάνια βρίσκονται σε ανταγωνιστική σχέση, άρα πρέπει να υπερασπίσει την εθνική παραγωγή σε ένα ανταγωνιστικό (οικονομικό πρωτίστως) περιβάλλον· πιέζει για βελτίωση των παραγομένων προϊόντων.³⁷ Από τα δεκάδες κείμενα που έχω στο αρχείο μου, σχετικά με το παραπάνω θέμα, επιλέγω μόνον δύο: «Και τώρα που φθάσαμε στο σημείο που βρισκόμαστε, είμαστε αναγκασμένοι να κάνουμε μεταβολή και να γυρίσουμε εκεί απ' όπου φύγαμε. Στη γη. Είνε μια επανάσταση ειρηνική που πρέπει να γίνει. Ας ξεριζώσουμε απ' το μυαλό μας τις ιδέες με τις οποίες ζήσαμε ίσαμε σήμερα κράτος και άτομα κι ας προσπαθήσουμε να ξαναφτιάξουμε τη ζωή μας, πάνω σε καινούργια Ιδανικά. Ίσαμε σήμερα ζήσαμε μια ψεύτικη ζωή που την κρατήσανε όρθια τα ξυλόποδα των σάπιων ιδανικών μας. Τώρα που στο πρώτο φύσημα της πραγματικότητας τα Ιδανικά μας σωριάστηκαν σε συντρίμια, ας κάνουμε μια αποφασιστική μεταβολή. Ας πασκίσουμε όλοι μας να σταματήσουμε αυτή την αφαίμαξη της υπαίθρου. Αύριο, μεθαύριο ίσως να είναι αργά. Γιατροί, δικηγόροι, παπάδες, έμποροι, διανοούμενοι, πολιτευόμενοι, γεωπόνοι, δασκάλοι ας γίνουμε όλοι Ιεραπόστολοι της αγροτικής ιδέας, ας ποτισθούμε με το Ιδανικό της δημιουργίας μιας καινούργιας και αληθινότερης Ελληνικής ζωής. Ας υψώσουμε τον χωριάτη στο οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο που του αρμόζει, κατορθώνοντας έτσι να του εμπνεύσουμε εμπιστοσύνη προς τη δουλειά του. Ας προσπαθήσουμε να στρέψουμε την προσοχή της Ελληνικής νεολαίας σε καινούργιους ορίζοντες, να της εμπνεύσουμε καινούργιες ιδέες και να την ποτίσουμε με καινούργια Ιδανικά πιο ζωντανά, πιο ωραία και πιο χρήσιμα...».³⁸

Ο Αλεξ. Μυλωνάς, βουλευτής και πρώην υπουργός, συμπληρώνει το παραπάνω ιδεολογικό πλαίσιο: «...Και όμως, εις χώραν τόσον γεωργικήν, όπως η Ελλάς, δεν έγινε ακόμη ευρέως αντιληπτή η κολοσσιαία σημασία της γεωργίας και της κτηνοτροφίας, ενώ από τους δύο αυτούς μαστούς κυρίως οφείλει να προσδοκά την οικονομικήν ανόρθωσίν της, την σωτηρίαν της (...). Τι πρέπει να γίνει; Πρέπει προ παντός οι ιθύνοντες να εμφορούνται από την γεωργικήν ιδεολογίαν, να εμπνέωνται από στοργήν προς την γην και προς τους εργάτας της γης». Απευθύνεται προς πάντας τους ιθύνοντας τα πράγματα του τόπου: Υπουργούς Συγκοινωνίας, Εσωτερικών, Οικονομικών, Δικαιοσύνης,

³⁴ Εμμ. Ανάσσης, «Ο δάσκαλος και η ανάπτυξις της γεωργίας», *Η Νέα Αγροτική Ζωή*, τχ. 181 (10.9.1933), 3. Βλ. και Σπ. Χασιώτης, «Οι δημοδιδάσκαλοι διά την πρόοδον της γεωργίας μας», *Η Νέα Αγροτική Ζωή*, τχ. 198 (20.2.1934), 3-5.

³⁵ Ηρ. Καραλέκας, «Στρατός και γεωργία», *Η Νέα Αγροτική Ζωή*, τχ. 128 (21.8.1932), 3-4.

³⁶ Πρβλ. Εύη Καρούζου, «Ο εθνικισμός των αγροτών: Αγρότες, αγροτικά προϊόντα και εθνικισμός στον Μεσοπόλεμο», στον τόμο Δ. Παναγιωτόπουλος, Δ. Σωτηρόπουλος (εισαγωγή-επιμέλεια), ό.π., 212.

³⁷ Πρβλ. Εύη Καρούζου, ό.π., 220.

³⁸ *Η Νέα Αγροτική Ζωή*, τχ. 115 (22.5.1932), 3-4.

Εξωτερικών, πολεμικών Υπουργείων «...να μεριμνήσουν όπως οι οπλίται, γεωργοί κατά το πλείστον, αποκτήσουν εις τον στρατώνα στοιχειώδεις τινάς γεωργικάς γνώσεις, διά την τόνωσιν κυρίως της γεωργικής των συνειδήσεως...» και καταλήγει: «Ο αγροτικός κόσμος δεν επεξήγησε προνόμια, καίτοι δικαιούται, αλλά πρέπει να του αναγνωρισθή υπό πάντων η προσήκουσα θέσις εις την πλάστιγγα της εθνικής οικονομίας (...). Διά να επιτευχθή τούτο, πρέπει όλοι να εμπνευσθούν από μίαν ισχυράν, ζωογόνο πνοήν από τους αγρούς, όλοι! Ιθύνοντες και πολιτευόμενοι και αστική κοινωνία».³⁹ Τι διαφορετικό ισχυρίζεται ο «δικός μας» Γ. Βαρδής στο κείμενό του;

Ο **Ιω. Μεταξάς** χαρακτήριζε τον εργάτη και τον αγρότη «**στυλοβάτας**» του καθεστώτος, η δε πολιτική έκφραση αυτής της συμπάθειάς του προς τον κόσμο της εργασίας απέκτησε και θεσμικό χαρακτήρα: Το 1937 αναγορεύτηκε «Πρώτος Αγρότης», «Πρώτος Εργάτης». Στον **τομέα της γεωργίας**, το καθεστώς Μεταξάς, στο πλαίσιο της λεγόμενης «**διευθυνομένης γεωργίας**», συνέχισε το ισχύον μοντέλο της φιλαγροτικής πολιτικής, αφού μάλιστα κρίνω πως αυτή εξυπηρετούσε το δημαγωγικό του έργο, μερίμνησε για τη βελτίωση της θέσης των αγροτών, τη συγκράτησή τους στους αγρούς και τη συγκρότηση μιας συντηρητικής αγροτικής τάξης. Η συμπάθειά του προς τους αγρότες ήταν συνδεδεμένη με την «επιστροφή στις ρίζες». Θεωρούσε και πάλιν τους αγρότες «**αγνά**» δείγματα της «**ράτσας**» μας, «**θεματοφύλακας όλων των εθνικών παραδόσεων**», αλώβητους από τις επιρροές που είχαν υποστεί οι αστοί των πόλεων:⁴⁰ «**Σεις βγάζετε από μέσα από τα σπλάχνα της γης (...) το ψωμί όλου του Ελληνικού Λαού. Σεις αποτελείτε την πηγήν των κατοίκων της χώρας αυτής (...). Σεις είσθε η μάζα από την οποίαν προέρχεται ο στρατεύόμενος πληθυσμός της χώρας (...). Σεις είσθε εκείνοι των οποίων η ευδαιμονία καθιστά ευδαίμονας και ευημέρους και τας τάξεις τας αστικές των πόλεων**».⁴¹

Το παραπάνω ήταν, ακροθιγώς αναπτυγμένο εδώ, το **ιδεολογικό πλαίσιο στον ευρύτατο ελληνικό χώρο**, με τις κατά τόπους διαφοροποιήσεις του, όπως ανέπτυξε στην προηγούμενη εδώ εργασία η κ. Θεοδωρίδου.⁴² **Στη Νάξο κατ' αυτήν την μακρά περίοδο**, όπως αποδεικνύω στα αμέσως επόμενα, **ουδείς λόγιός της ή άλλος πολιτικός, πνευματικός ή εκπαιδευτικός της φορέας εξέφρασε καθ' όλη την περίοδο από το 1900 μέχρι το 1921 την ιδέα ιδρύσεως Γυμνασίου**. Όλοι ομιλούν για την τραγική **έλλειψη θεσμών και δομών ενισχυτικών των ταλαιπώρων γεωργών**, δηλαδή Αγροκηπίου, Γεωργικού Σταθμού, Σχολής (Γεωργικής, γεωπόνων, Τυροκομικής, Μελισσοκομίας, Σηροτροφίας), Τραπεζικού Καταστήματος, **λιμανιού και αμαξιτών οδών**. Όλοι προσβλέπουν προς τη **γεωργία**, τη μοναδική **αιτία πλούτου** που θα φέρει την εθνική αναμόρφωση, όπως με παραλλαγές της διατύπωσης αποδελτιώνω διαρκώς από τις πηγές αυτής της περιόδου: «**Έχουμε ανάγκη Γεωργικού Σταθμού εν τη νήσω μας, ο οποίος θα σώση την γεωργία μας και θα βελτιώση μέγας την θέσιν των κατοίκων. Αυτός θέλει ανοίξει νέας πηγάς πλούτου επί των καταρρύτων πεδιάδων μας και των εριβωλάκων κοιλάδων και αυλώνων της Πατρίδος μας**»· «**προστατεύσατε την γεωργίαν! Προστατεύσατε την κυρίως ενασχόλησιν των κατοίκων της πατρίδος μας!**».⁴³ «**η γεωργία είναι η αρχή και το τέλος της υπάρξεως και του μεγαλείου του έθνους. Το Α αυτής είναι ο σπόρος του ζευγίτου και το Ω είναι αυτό το ιδεώδες της εθνικής αναστάσεως**»

³⁹ Αγροτική Ζωή, τχ. 1 (Φεβρουάριος 1927), 2-3.

⁴⁰ Κ. Σαραντής, «Η ιδεολογία και ο πολιτικός χαρακτήρας του καθεστώτος Μεταξάς», ό.π., 57. ΟΛΟ 45-72.

⁴¹ Στο Ν. Καμπέρης, «Αναπαράστασεις των αγροτών στον πολιτικό και κοινωνικό λόγο του Μεσοπολέμου», 379. Ολο 366-388.

⁴² Την ευχαριστώ που αποδέχθηκε την πρότασή μου να αποδώσει το ιδεολογικό-εκπαιδευτικό κλίμα τής προ της ιδρύσεως του Γ.Ν. περιόδου.

⁴³ Αίγαϊον, φ. 219 (24.6.1906), 1.

επιλέγει ο Μιχ. Δελλαρόκας το **1902**, υπερασπιζόμενος την ανάγκη δημιουργίας **Γεωργικού Συνδέσμου** (βλ. παρακάτω) στη Νάξο.⁴⁴

Αλλά ακόμη και ο ιδρυτής του Γ. Ν. Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης σε επιστολή του το **1902** προς την εφημ. *Αίγαϊον* με τίτλο «Ο ναξιακός πλούτος» θεωρεί ως αίτια της τοπικής κακοδαιμονίας την έλλειψη «...επικοινωνίας ασφαλούς εξωτερικώς και εσωτερικώς» και την έλλειψη «εμψυχώσεως της γεωργικής προόδου της Νήσου».⁴⁵ Όχι πάντως την έλλειψη ανώτερης, γυμνασιακού τύπου, εκπαίδευσης.

Αλλά ο τότε (1902) «Ιάπων» νάξιος πολιτικός μάς εκπλήσσει! Εκείνο που όντως αγνοούσα πριν από την παρούσα έρευνά μου ήταν το γεγονός ότι ο **Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης το 1902 είχε πετύχει να εγκρίνει, ως βουλευτής, την ίδρυση Γεωργικού Σταθμού στη Νάξο επί των κτημάτων της μονής Φανερωμένης!!** Όμως, σύμφωνα με τον συντάκτη του επομένου άρθρου καθηγητή Μάρκο Κορέ, ενεργώς αναμεμιγμένον στα ναξιακά πράγματα κατά την περίοδο αυτήν, «...τα πάντα [τα] εματαιώσεν ο εκμεταλλευτής της Σμύριδος (...),⁴⁶ κατορθώσας διά παντοίων μέσων να εκμισθώση ολόκληρον την ακίνητον περιουσίαν της Μονής, ανερχομένην εις 900.000 δραχμάς αντί ευτελεστάτου τιμήματος 5 χιλιάδων δραχμών ετησίως (...). Φυσικά, κατά τον ίδιον καθηγητή, μετά από αυτήν την εκμίσθωση **ματαιώθηκε η σύσταση Γεωργικού Σταθμού**, «... την έγκρισιν της οποίας επέτυχε μεν ο κ. Πρωτοπαπαδάκης, αλλά εματαιώθη η πραγματοποίησις ένεκα ελλείψεως καταλλήλου χώρου, ενοικιασμένων όντων ήδη των κτημάτων της Μονής».⁴⁷

Σε οκτώ συνέχειες, και μάλιστα με μακροσκελή άρθρα, υπό τον κοινό τίτλο «Αι ελλείψεις τής έν Ελλάδι γεωργίας και μέσα βελτιώσεως αυτής» η εφημ. *Αίγαϊον* αναπαριστάνει με θαυμαστόν τρόπο (για τα δεδομένα του επαρχιακού Τύπου, άρα, τα **κείμενα προέρχονται από λόγιο άνδρα**) την υπνώττουσα ακόμη στον ελλαδικό χώρο **γεωργία**, για να καταλήξει στη δυσμενή, τραγική για το μέλλον της διαπίστωση ότι οι πλέον έξυπνοι γεωργοί «...παρασκευάζουσι τα τέκνα των να εγκαταλείψωσι τους πατρικούς αγρούς διά να ζητήσωσιν την ευτυχίαν των εις τας κώμας και πόλεις της ημεδαπής ή και εις την αλλοδαπήν...».⁴⁸

Την πρόταση για δημιουργία **Αγροκηπίου στην Τραγέα** («...ως φυτώριον διαδόσεως ανά την Επαρχίαν ωφελίμων φυτών και γεωργικών γνώσεων περί της καλλιεργείας αυτών...»⁴⁹) την πρωτοσυνάντησα τουλάχιστον το **1901**, ίσως και να διατυπώθηκε μια δεκαετία παλαιότερα. Πραγματοποιήθηκε («στα χαρτιά») τον Αύγουστο του **1904**, είδηση η οποία ενέσπειρε ενθουσιασμό στον ναξιακό λαό, καθ' όσον με την (εικονική) ίδρυσή του, «...πληρούται εις διακαής πόθος, μία διάπυρος ευχή, έν χρυσούν όνειρον **συμπάντων των Ναξίων!**».⁵⁰ Το **1906** είχε αποτελέσει ήδη ανάμνηση: «Έμεινε όμως κάτι τι ουσιαστικώτερον ως ανάμνησις εκ της όλης διδασκαλικής και διαμορφωτικής τού τότε Σχολάρχου [Ι. Β. Κατσουρού] ενεργείας, έμεινεν το ποσόν των υπερτριακοσίων δραχμών, αι οποίαι συνελέγησαν τη πρωτοβουλία του». Είχε τότε προταθεί να παραχωρηθούν τα συλλεγένητα χρήματα προς ίδρυση στην Τραγέα ενός **Γυμναστηρίου**, διότι σ' αυτό «...θα ησκούντο οι μαθητές, αντί να ασκώνται εις την θραύσιν των υαλοπινάκων και των συρμα-

⁴⁴ *Αίγαϊον*, φ. 43 (12.5.1902), 3. Βλ. και φφ. 42 (5.5.1902), 4 και 46 (7.6.1902), 2-3.

⁴⁵ *Αίγαϊον*, φ. 46 (7.6.1902), 1.

⁴⁶ Παραλείπω το όνομα του δημάρχου που αναφέρει.

⁴⁷ Μ. Κορές, στην *Παροναξία*, φ. 69 (2.7.1905), 1-2.

⁴⁸ *Αίγαϊον*, φ. 67 (9.11.1902), 2. Οι υπόλοιπες επτά συνέχειες βρίσκονται στα φφ.: 56 (24.8.1902), 1-2· 57 (31.8.1902), 1· 58 (7.9.1902), 1-2· 60-61 (21-28.9.1902), 1-2· 63 (12.10.1902), 1· 64 (21.10.1902), 1· 65 (26.10.1902), 1.

⁴⁹ *Αίγαϊον*, φ. 10 (2.9.1901), 1-2.

⁵⁰ *Αίγαϊον*, φ. 146 (19.8.1904), 3. Ο Σχολάρχης Τραγέας Ιω. Β. Κατσουρός ήταν ο Ταμίας της Επιτροπής που συνεστήθη στη Νάξο.

τίνων πλεγμάτων», αλλά το ποσόν ήταν ανεπαρκές και δάσκαλο-γυμναστή δεν διέθετε το δυναμικό του σχολείου του χωριού για να το αναλάβει...⁵¹

Την αντίστοιχη (υποβολή γνώμης) για **Αγροκήπιον** στη Χώρα εντόπισα δημοσιευμένη το **1904**,⁵² νομοθετήθηκε όμως επισήμως το 1915,⁵³ οργανώθηκε λίγο αργότερα, αλλά το **1927** (επί κυβερνήσεως Ζαΐμη, δηλαδή επί αντιβενιζελικής και πάλι) καταργήθηκε το γραφείο του γεωπόνου:⁵⁴ «*Η τελεία εγκατάλειψις της νήσου μας φαίνεται και εκ του γεγονότος, ότι καίτοι τυγχάνει γεωργικός τόπος, καίτοι η παραγωγή της παρ' όλα τα αρχέγονα μέσα της καλλιεργείας είναι μεγάλη, καίτοι έχει ανάγκην υποδείξεως διά την εκτεταμένην καλλιέργειάν της, έν τούτοις τελευταίως, υπό της πολιτείας εκηρύχθη ο πόλεμος κατά της γεωργικής της προόδου υπό τα όμματα αυτών των αντιπροσώπων της. Και εκηρύχθη πράγματι ο πόλεμος κατά της γεωργικής της προόδου, διότι αυτή, ενώ έχει ανάγκην απεριορίστου φυτείας ωφελίμων δένδρων και εξευγενισμού των υπάρχοντων, κατήργησαν το ωφελίμως δρων αγροκήπιόν μας υπό την διεύθυνσιν του ικανοτάτου συμπολίτου μας δενδροκόμου κ. Στάη. Ενώ έχει ανάγκην εκτεταμένης και επιστημονικής καλλιεργείας υπό την ποδηγεσίαν πεπειραμένου γεωπόνου, κατήργησαν το γραφείον γεωπόνου της νήσου μας*». Το Δασονομείο του νησιού μεταφέρθηκε στη Σύρο («*προς προστασίαν ίσως των θάμνων των γηλόφων της άνω Σύρου*»). Και όλα αυτά «*υφισταμένων τριών πληρεξουσίων εκ της επαρχίας μας. Αλλ' αφού ένιοι τούτων κολακεύονται ότι κατώρθωσαν την μετάθεσιν του δασονομείου μας αυτοί οι ίδιοι, η περαιτέρω συζήτησις περιττεύει*».⁵⁵

Το πολυπόθητο και πολυσυζητημένο **Αγροκήπιον** της Χώρας ιδρύεται επί τέλους το **1917**. Σε πρωτοσέλιδο άρθρο του (το **1915**) ο Διευθυντής της Προόδου Αριστόβουλος Βαρδής συνθέτει τον ύμνο του βενιζελικού βουλευτή Σωκράτη Παπαβασιλείου για τις υπέρ της ιδρύσεως του Αγροκηπίου δράσεις του.⁵⁶ Ο προαναφερθείς Δενδροκόμος Κ. Στάης την ίδια περίοδο ονειρεύεται μια Νάξο κατάφυτη, «...και είς τα πλέον απόκρημνα βουνά δύνανται να φυτεύσωσι δένδρα με μεγάλην πεποίθησιν επιτυχίας. Αναπτυσσομένης λοιπόν της δενδροκομίας, της μελισσοκομίας, της σηροτροφίας, κλπ. θα καταστήσωμεν προσφιλή την **γεωργίαν** είς πάντας, ενώ σήμερον είναι μισητή από πολλούς, θεωρουμένης ως επιπόνου εργασίας». Η αρνητική της όμως πρόσληψη από τον ναξιακό λαό⁵⁷ (κρίνει πως) με την επέμβαση της «*επιστημονικής και μηχανικής γεωργίας*», με τη χρησιμοποίηση των διαφόρων παραγωγικών μέσων, θα καταστεί επιθυμητή, και εξ αυτής (της επιστημονικής γεωργίας) «...θα δυνηθώμεν να ζήσωμεν ευτυχείς, καθ' όσον είναι η μόνη τροφός πασών των τεχνών».⁵⁸ Ο ίδιος εκδότης (ο Αριστόβ. Βαρδής, μανιώδης αντίπαλος του βενιζελισμού προ του 1915, ενθουσιώδης θιασώτης των ιδεών του αργότερα) σε άλλο πρωτοσέλιδο άρθρο του με θέμα την αδρομερή ανασκόπηση της καταστάσεως της ναξιακής οικονομίας το **1915**, αναπαριστάνει με μελανά χρώματα την ανύπαρκτη στο νησί ναυτιλία και «βιομηχανία», το δυσκίνητο εμπόριο, και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η **γεωργία** «...είναι η μία των σπουδαιότερων δυνάμεων της οικονομικής κινήσεως της Νήσου...», γι' αυτό παρωθεί όλους τους εμπλεκο-

⁵¹ Γ. Ακάδημος, στο *Αἰγαῖον*, φ. 239 (16.12.1906), 2.

⁵² *Αἰγαῖον*, φ. 146 (19.8.1904), 3.

⁵³ *Πρόοδος*, φ. 198 (25.7.1915), 1.

⁵⁴ *Φωνή Νάξου Πάρου*, φ. 86 (11.9.1927), 3.

⁵⁵ *Φωνή Νάξου Πάρου*, φ. 86 (11.9.1927), 3.

⁵⁶ Στο φ. 198 (25.7.1915), 1. Βλ. και φ. 118 (25.7.1915), 1.

⁵⁷ Παρόμοια ήταν η στάση του λαού σε πανελλήνιο επίπεδο... Το αντιστικτικό δίπολο εκσυγχρονισμός # αντίδραση και πάλι παρόν, ως «εργαλείο» ερμηνείας... Έχω αποδελτίώσει δεκάδες περιπτώσεις ανά το Πανελλήνιο, όπου το «βενιζελικό πνεύμα», ως *όραμα Παιδείας* για τον τόπο, δεν βρίσκει ανταπόκριση...

⁵⁸ «Η Νάξος εντός ολίγου κατάφυτος», *Πρόοδος*, φ. 200 (5.8.1915), 1. Βλ. επίσης του ίδιου σχετικά άρθρα στα φφ. 198 (25.7.1915) και 204 (2.9.1915).

μένους «...να καταστήσωμεν την καλλιέργειαν **εντατικήν από εκτατικήν**» (το βασικό σύνθημα των Βενιζελικών), να ιδρυθούν συνεταιρισμοί, κλπ.⁵⁹ Στο ίδιο άρθρο μάς αποκαλύπτει το περιεχόμενο μιας επιστολής που τού απέστειλε ο **Πέτρος Ευριπαίος**, στην οποία ο διορατικός εκείνος πολιτευτής επισήμαινε ότι η **γεωργία είναι η μία βάση της οικονομικής ζωής**, διότι (για τη Νάξο) η άλλη είναι το **σφυρίγλι**. Ο **καπνός** ακόμη διήρχετο τότε (1915) την περίοδο του ληθάργου του, όπως έχω αποδείξει αλλού.⁶⁰ Ο ίδιος πολιτικός, ο κύριος εκπρόσωπος του βενιζελισμού κατά τον Μεσοπόλεμο, ο οποίος είχε επανειλημμένως αποδείξει την φροντίδα του για την προάσπιση των συμφερόντων του αγροτικού κόσμου της νήσου, απέστειλε από τη Λαμία (όπου υπηρετούσε), το **1911**, επιστολή προς τον προαναφερθέντα Αριστόβουλο Βαρδή στην οποία έγραφε μεταξύ άλλων: «...πληροφορούμαι άσμενος (...) την σύμπτηξιν σωματείου υπό των αυτόθι τη Θέμιδι λειτουργούντων, προς ους και δημοσίᾳ απευθύνω εγκάρδιον (...) χαιρετισμόν, **σωματείου σκοπόν έχοντος την εκ της απράγμονος και απαθούς μοιρολατρείας του γεωργικού στοιχείου της νήσου μας έξοδον**, πέμπω νέον έτερον καταστατικόν έντυπον τού έν Αταλάντη και Ν. Πέλλη κτηματικού συλλόγου (...), ως υπόδειγμα διά την πραγμάτωσιν της ευεργετικής ταύτης ιδέας ανά τους διαφόρους της νήσου μας δήμους, **της κατ' εξοχήν γεωργικής και της κατ' εξοχήν όμως μαστιζομένης υπό της επαράτου ζωοκλοπής...**». Είχε συνομιλήσει παλαιότερα με τον ίδιο εκδότη (τον Βαρδή), του είχε εγχειρίσει μάλιστα ένα ακόμη Καταστατικόν παρομοίου Συλλόγου, ενός εξ αυτών των «...σκοπόν έχόντων την περιστολήν της ζωοκλοπής, την συνέχισιν της γεωργίας και παραγωγής και την ευρυτέραν των προϊόντων διάδοσιν...».⁶¹

Σύμπασα η διάνοηση του Τύπου, με προεξάρχοντες τους Δ/ντές των εφημερίδων κάνουν διαρκείς εκκλήσεις προς τους ναξιώτες παραγωγούς να εγγραφούν στη νεοσύστατη **Γεωργικήν Εταιρείαν**, καταβάλλοντες ετησίως 10 δραχμές, διότι, όταν «εξ εκάστης επαρχίας εγγραφώσι 30 τουλάχιστον μέλη» θα ιδρύεται σ' αυτήν **Γεωργικός Σύνδεσμος**, ο οποίος θα βρίσκεται σε άμεση επικοινωνία με το Δ.Σ. τής υπό την αιγίδα του Βασιλέως τελούσης **Εταιρείας**.⁶² Ο Δήμαρχος Χώρας Ανδρέας Πολίτης προτρέπει τους δημότες του το **1903** να ζητήσουν από την έν λόγω **Εταιρείαν** «σπόρον λευκής μορέας», προς ανάπτυξη της **σηροτροφίας** στο νησί.⁶³ «Άπασα η Νάξος ημέραν τινά θέλει αναγνωρίσει την δράσιν του κ. Χατζηανδρέου και θέλει αποδώσει τον προσήκοντα έπαινον...», επειδή ο ρέκτης αυτός γεωπόνος αφ' ενός παρέλαβε το κτήμα του **Μαργούνου** χέρσο και το κατέστησε παράδεισο, αφ' ετέρου έθεσε τις βάσεις για την καλλιέργεια της **σηροτροφίας**.⁶⁴ Η υπαγωγή της **Βασιλικής Γεωργικής Εταιρείας**⁶⁵ στην προστασία του Βασιλέως θα διαλάθει της προσοχής μας; Ότι, δηλαδή, η προάσπιση και προαγωγή της γεωργίας τέθηκε υπό την αιγίδα του ως ύψιστος εθνικός στόχος; Ή να θυμηθούμε τις εξοχότητες της ελληνικής κοινωνίας από τις οποίες απαρτιζόταν το Δ.Σ. της κάποια περίοδο; Τον Αλέξ. Ζαΐμη (Αρμοστή

⁵⁹ Πρόδος, φ. 180 (7.2.1915), 1.

⁶⁰ Μ. Γ. Σέργης, *Ναξιακές λαογραφικές μελέτες*, τ. Β'. Η καπνοκαλλιέργεια στη Νάξο (αρχές 19^{ου} αι. - 1950). Σύγχρονη λαογραφική θεώρηση, Εκδοτικός Οίκος Κ. & Μ. Αντώνη Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2022, 123 κ.ε.

⁶¹ Πρόδος, φ. 119 (30.11.1911), 2. Βλ. και φ. 121 (14.12.1911), 1 της ίδιας εφημερίδας. Η μέχρι σήμερα δική μου έρευνα περί της ταυτότητας αυτού του Σωματείου δεν απέδωσε καρπών... Φαίνεται πάντως πως τον συνέστησαν Αξώτες σχετιζόμενοι (κατά τον ένα ή τον άλλο τρόπο) με τη Νομική επιστήμη, και αποσκοπούσε στην νομική προστασία των χωρικών του νησιού και των περιουσιών τους.

⁶² Αίγαϊον, φ. 27 (6.1.1902), 1-2

⁶³ Αίγαϊον, φ. 80 (15.2.1903), 3.

⁶⁴ Αίγαϊον, φ. 88 (26.4.1903), 3.

⁶⁵ Για την ιστορία της βλ. Π. Δεκάζος, *Ελληνική Γεωργική Εταιρεία, 1901-1937. Η ιστορία και η δράσις της*, Ελληνική Γεωργική Εταιρεία, Αθήνα 1937 και Δ. Παναγιωτόπουλος, *Ελληνική Γεωργική Εταιρεία. Η διαχρονική αξία ενός γεωργοεκπαιδευτικού θεσμού*, Ινστιτούτο Γεωπονικών Επιστημών, Αθήνα 2015.

τότε Κρήτης), τον Εμμ. Μπενάκη, τον Κ. Στρέιτ (πρ. Διοικητή της Εθνικής Τραπέζης), τους Στέφ. Σκουλούδη, Π. Σκουζέ, Π. Καλλιγά, κλπ. κλπ. Ή θα παραγνωρίσουμε το γεγονός ότι την *Επιτροπή Νάξου της Εταιρείας* συναπάρτισαν «...πλείστοι εκ των ούτως ή άλλως επιφανεστέρων και μάλλον ανεπτυγμένων παρ' ημίν προσώπων»;⁶⁶ Πρόεδρος της εξελέγη ο Αρχιεπίσκοπος Καθολικών Λεονάρδος Πρίντζης... Δεν είναι τυχαίο ότι άπαντες **οι εκπρόσωποι του «δυτικού κόσμου» του νησιού ετάχθησαν κατά την περίοδο που μελετώ υπέρ της ιδρύσεως σ' αυτό γεωργοεκπαιδευτικών θεσμών.**

Το επιτακτικό αίτημα για την ίδρυση **Γεωργικού Σταθμού** το πρωτοσυναντώ τουλάχιστον από το **1900**, στην εφημερίδα *Νέα Νάξος* του Στ. Μάλαγμα,⁶⁷ με την υπογραφή Ζευ...ς, πιθανότατα Ζευγώλης, άρα **ενός από τους λογίους Απεραθίτες**. Ο ιδρυτής του Σταθμού θα μείνει στην Ιστορία ως ευεργέτης της νήσου, ισχυρίζεται ο έν λόγω συντάκτης, καθ' όσον μόνον Γεωργικός Σταθμός ιδρυόμενος εκεί «...δύναται τω όντι να προσφέρει εξαιρέτως πολυτίμους υπηρεσίας εις πάσαν την νήσον και τόσην σημασίαν δίδομεν ημείς εις την σύστασιν ταύτην, ώστε θεωρούμεν αυτήν ως το πρωτεύον ζήτημα της νήσου μετά τον λιμένα και την αμαξιτήν οδόν».⁶⁸ Την ξαναβρίσκω λίγο αργότερα (το **1903**), ως πρόταση του Προέδρου του Συλλόγου Ναξίων της Αθήνας μαθηματικού Μ. Κορέ, στο Αίγαϊον.⁶⁹ Ο Πρόεδρος απέστειλε στους βουλευτές της Επαρχίας και στον τότε πρωθυπουργό ψήφισμα να παρακληθεί η Κυβέρνηση «ν' απαλείψη εκ της μισθώσεως τα πέριξ της Μονής [Φανερωμένης] κτήματα, κήπους, ελαιώνας, αμπέλους περί τα 2000 στρεμμάτων» και να ιδρύσει στην περιοχή αυτήν *Γεωργικόν Σταθμόν Κυκλάδων*, καθ' όσον ο νομός αυτός είναι ο μοναδικός στερούμενος τούτου.⁷⁰ Η Νάξος θα καθίστατο κέντρο της γεωργικής εκπαίδευσής της πολυνήσου!

Η δωρεά (10.000 ιταλικών λιρών) του Καρμίλου Γκράσσου (κορυφαίου ιταλού νομομαθούς, φιλέλληνα, συγγραφέα⁷¹) για την ίδρυση **Γεωργικής και Κτηνοτροφικής Σχολής** στην Τραγέα⁷² («λειτουργούσης κατά τας απανταχού της Ιταλίας τοιαύτας») πέρασε ανεκμετάλλευτη, επειδή ο ξένος σοφός ανεκάλεσε την απόφασή του.⁷³ Τα αίτια της ανακλήσεως της δωρεάς του τα αναπτύσσει ο επιφανής δικαστικός Κων/νος Μανιάκης⁷⁴ στην εφημ. *Πρόοδος*: «...Οι ημέτεροι διευθύνοντες, είτε εκ παρεξηγήσεως, είτε εκ προθέσεως θεώρησαν ασυνέτως την γενομένην δωρεάν (...) ως υποκρύπτουσαν δήθεν σκοπόν προσηλυτισμού τινός αορίστου και φανταστικού ή προϊόν κενοδοξίας, αντί να ευχαριστήσωσι των δωρητήν»,⁷⁵ όπως γνωρίζω πάντως ότι έπραξαν και ο Δήμος Νάξου και ο της Τραγέας. Μάλιστα, ο διακεκριμένος νομικός θεωρεί στο ίδιο του άρθρο πως αν η Γεωργική / Βασιλική Εταιρεία εκμεταλλευθεί το κληροδότημα του Σεβαστοπούλου (500.000 δραχμές!) και προβεί στην ίδρυση τέτοιας σχολής «...πας ο ελληνικός λαός θέλει συντρέξει προς ευόδωσιν έργου τόσον ασφαλώς υποσχομένου να μεταβάλη επ' αγαθώ την οικονομι-

⁶⁶ *Παροναξία*, φ. 85 (1.6.1911), 1.

⁶⁷ Στο φ. 16 (2.9.1900), 1.

⁶⁸ *Νέα Νάξος*, φ. πιθανώς 16 (δεν διακρίνεται καθαρά ο αριθμός), της 2^{ης} Σεπτεμβρίου 1900.

⁶⁹ *Αίγαϊον*, φ. 78 (1.2.1903), 1-2.

⁷⁰ *Αίγαϊον*, φ. 78 (1.2.1903), 1-2

⁷¹ Βλ. Καρμήλος Γράσσου, *Γεωργική Σχολή εν Νάξω ή Πάρω*, Αθήνησι 16 Δεκεμβρίου 1907. Ευχαριστώ τον φίλο Λάζαρο Ν. Θεόφιλο για τη βιβλιογραφική αυτήν παραπομπή.

⁷² *Αίγαϊον*, φ. 277 (15.12.1907), 2 και φ. 281 (26.1.1908), 1. Πρβλ. *Πρόοδος*, φ. 27 (16.8.1908), 1.

⁷³ Τα **κληροδοτήματα**, ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αι., ήταν ο κλασικός τρόπος χρηματοδότησεως - ιδρύσεως τέτοιων Σχολών.

⁷⁴ Βλ. ενδεικτικά Μ. Γ. Σέργης, *Εφημερίδες και Λαογραφία. Η ταυτότητα μιας ναξιακής εφημερίδας. Διαθλάσεις της Ιστορίας και της ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα και των αρχών του 20^{ου}*, Αθήνα 2000, 140-141.

⁷⁵ *Πρόοδος*, φ. 23 (7.7.1908), 1.

κίνη υπόστασιν του Ελληνικού λαού και του Κράτους». Η γεωργική, δηλαδή, εκπαίδευση είναι ο παράγων της αναγέννησης του λαού, του ίδιου του Βασιλείου.⁷⁶

Παρόμοιο αίτημα (ιδρύσεως **Γεωργικής και Κτηνοτροφικής Σχολής**) συναντώ διατυπωμένο εκ νέου το 1908,⁷⁷ το 1927,⁷⁸ ανάμεσα μάλιστα στις προταθείσες να εγκατασταθεί περιοχές ήταν πάλι η μονή Φανερωμένης.⁷⁹ **Πανελλήνιον Γεωργικὴν και Κτηνοτροφικὴν Σχολήν** προτείνει το 1909 ο Μ. Κορές, «κατὰ το πρότυπον των ἐν Εὐρώπῃ» (αντί των αποτυχημένων –όπως κρίνει– Γεωργικῶν Σταθμῶν), η οποία καλόν θα ήταν να ιδρυθεί σε κάποιο νησί του Αιγαίου, όπου «το ευκραές και υγιές του κλίματος» θα συντελούσε σε επωφελή αποτελέσματα.⁸⁰ **Γεωργικόν Σύνδεσμον** (που θα βρίσκεται σε άμεση επικοινωνία με το Δ. Σ. της *Γεωργικῆς Εταιρείας*) προτείνουν το 1902 και το 1911 το Αἰγαῖον και η Πρόοδος διὰ των εκδοτῶν τους.⁸¹

Στην υποστήριξη των ναξιωτῶν αγροτῶν, στη συνολικὴ ἀνάπτυξη του τόπου διὰ των παραγωγικῶν του πηγῶν και δυνάμεων, δηλαδή της **γεωργίας** και της **κτηνοτροφίας** πρωτίστως, στόχευε το 1900 η ίδρυση του «**Συλλόγου Ναξίων Κυνηγῶν**», ὅπως με βεβαιότητα εικάζω ἀπὸ ἓνα δημοσίευμα του Μάρκου Κορέ, στην εφημερίδα *Νέα Νάξος* του Στυλιανοῦ Μάλαγμα και ἀπὸ ἓνα ἀντίστοιχο ἀρθρο του εκδότῃ της.⁸² Υπογραμμίζω τη σημασία που αποδίδει ο δεῦτερος στην ιδέα της δημιουργίας αὐτοῦ του Συλλόγου, στον σκοπὸ της ιδρύσεώς του: **Τὸν διευρύνει** (πέραν της προστασίας της πανίδας του τόπου και την επίλυση τοπικῶν ζητημάτων που σχετίζονται με τη θήρα) σε ὅ,τι οἱ ἄλλοι Σύλλογοι συμπεριλαμβάνουν στο πρόγραμμά τους. Ο Μάλαγmas εἶναι σαφής: «...Εἶνε λοιπὸν ἀνάγκη να υπάρξῃ ιδιωτικὴ πρωτοβουλία· την δε τοιαύτην πρωτοβουλίαν οὐχὶ μεμονωμένα άτομα, ἀλλὰ σύλλογοι νομιμοποιημένοι δύνανται ν' αναλάβωσιν αποτελεσματικῶς. (...) Ἀλλὰ ἐπαρχία διὰ της τακτικῆς των συλλόγων οὐ μόνον ηθικοποιήθησαν, ἀλλὰ και ἐπέτυχαν μεγάλα διὰ τε την γεωργίαν, την κτηνοτροφίαν, την ναυτιλίαν και την ἐξαγωγὴν και διὰ δόσιν των προϊόντων αὐτῶν. Τοιούτὸν τινα σκοπὸν ἀποδίδοντες εἰς τον πρώτον ἐν Νάξῳ ιδρυθέντα “Σύλλογον των Ναξίων Κυνηγῶν”, και οὐχὶ πολυτέλειαν, ἐχαιρετίσαμεν και χαιρετίζομεν ασμένως την ἐπ' αἰσίσις οἰωνοῖς ιδρυσιν αὐτοῦ...».⁸³

Ἐνα ἀπὸ τα πρώτα μελήματα τοῦ ἐν Αθήναις **Ναξιακοῦ Συλλόγου (1909)**, ἐνὸς ἀπὸ τους πρώτους Εθνικοτοπικούς Συλλόγους των Ναξιωτῶν) ἦταν η φροντίδα των μελῶν του Δ.Σ. του για **τόνωση της γεωργικῆς παραγωγῆς**. Ο Πέτρος Ευριπαῖος εκθειάζει το ἔργο τους και την **γεωργία**: Οἱ πρωτεργάτες της ιδρύσεώς του «...εἶδον ὅτι η κακοδαιμονία του Νησιού μας οφείλεται εἰς την ἐξανθηματικὴν παραλυσίαν της γεωργίας μας (...), ἀπὸ την οποίαν ἐξαρτάται η ζωὴ του γεωργού μας και του ἐμπόρου μας, του πτωχοῦ μας ἀλλὰ και του πλουσίου μας»· ἀπέστειλαν μάλιστα στη Νάξο, σε 50 γεωργούς, μορεόσπορο, με συναφεῖς οδηγίες. «Ο Σύλλογός μας δηλαδή ἐγένε

⁷⁶ Πρβλ. τις ιδέες της Ελένης Πολιτάκη, στελέχους του περ. *Αγροτική Ζωή*: «Μη ξεχνούμε ὅτι η βάση της υποστάσεως του ἔθνους εἶναι μία ευήμεροῦσα αγροτικὴ τάξις, η οποία ἀποτελεῖ την ἀκένωτον δεξαμενὴν των πλουτοπαραγωγικῶν, των ηθικῶν και αὐτῶν των στρατιωτικῶν δυνάμεων της χώρας. Προς την τάξιν αὐτήν πρέπει να στραφῇ ὅλη η θέλησις, ὅλη η προσπάθεια του ἀρμοδίου κόσμου. Οχι πλέον ἀβελτηρία και ἀφροντισία δι' αὐτήν. Ἐργασία ζωντανή και ευσυνείδητη μέριμνα ὁλων των δυνάμεων της χώρας προς ἐνίσχυσιν του Αγροτισμοῦ». Ελένη Πολιτάκη, «Αγροτισμός», *Αγροτική Ζωή*, τχ. 6 (Ιούλιος 1927), 2-3.

⁷⁷ *Πρόοδος*, φ. 27 (16.8.1908), 1 («Η ίδρυσις Μεγάλῃς Πανελληνίου Γεωργικῆς και Κτηνοτροφικῆς Σχολῆς και τα ἐκ ταύτης ἀγαθὰ»). Βλ. και φ. 180 (7.2.1915), 1 («Η οικονομικὴ ζωὴ της νήσου μας») της ἰδίας εφημερίδας.

⁷⁸ *Φωνὴ Νάξου-Πάρου*, φ. 93 (30.10.1927), 4.

⁷⁹ *Φωνὴ Νάξου-Πάρου*, φ. 120 (6.5.1928), 1.

⁸⁰ Μ. Κορές, στην *Παροναξία*, φ. 28 (28.11.1909), 1-2.

⁸¹ Αἰγαῖον, φ. 27 (6.1.1902), 1-2 και *Πρόοδος*, φ. 96 (30.4.1911), 1.

⁸² Βλ. «Εσχάτη διαμαρτυρία» και «Χωρίς τίτλον», *Νέα Νάξος*, φ. 29 (8.12.1900), 1.

⁸³ «Εσχάτη διαμαρτυρία», *Νέα Νάξος*, φ. 29 (8.12.1900), 1.

Γεωπόνος» αναφωνεί περιχαρής ο μετέπειτα βουλευτής.⁸⁴ Οι ιθύνοντες Πρόεδρος του Συλλόγου και μέλη του Δ.Σ. του, όταν γράφονται τα παραπάνω, δεν ήταν κάποιοι τυχαίοι Ναξιώτες: Πρόεδρος ο Μιχ. Δαμιράλης, Γραμματέας ο καθηγητής του Αρσακείου Ιω. Κατσουρός και Ταμίας ο Γραμματέας της Εφορείας Αττικής Βασίλειος Αλεβιζάκης.

Για **Γεωργικόν Σχολείον** ομιλούν στη Νάξο το **1931**, δέκα χρόνια μετά την απόφαση για την ίδρυση του Γ.Ν., μετά από πρόταση του Σωκρ. Παπαβασιλείου. Ο ακραιφνής υποστηρικτής του Λαϊκού Κόμματος και Διευθυντής του *Ναξιακού Βήματος* Γ. Κύλης δηλώνει ότι οφείλομεν «...να συνδυάσωμεν την ίδρυσιν αυτού [Γεωργικού Σχολείου] με την έκβασιν της δίκης της εκκρεμούσης μεταξύ του Ελληνικού Σωματείου των Καθολικών Νάξου και της Αγίας Έδρας, ήτις αφορά τα μεγαλύτερα κτήματα της Νάξου. Οφείλομεν επί πλέον να ενδιαφερθώμεν όλοι οι Νάξιοι διά την υπόθεσιν αυτήν. Διότι είναι γνωστόν ότι η περιουσία αυτή είναι προσωρισμένη διά σκοπόν εκπαιδευτικόν. Διότι είναι επίσης γνωστόν ότι οι συμπολίται μας Καθολικοί είναι διατεθειμένοι να διαθέσουν τα εισοδήματα της περιουσίας ταύτης, διά την ίδρυσιν μιας **Γεωργικής Σχολής, την ίδρυσιν της οποίας και άλλοτε επεδίωξαν**, υπάρχουν δε και αίθουσαι διά διδασκαλίαν και άφθονα μέσα διά τον τοιούτον σκοπόν, με μίαν δε Κρατικήν επιχορήγησιν θα κατορθωθή η δημιουργία ενός Σχολείου προτύπου έν Ελλάδι. Έν πάση όμως περιπτώσει, **εφ' όσον δημιουργείται ευκαιρία ιδρύσεως Γεωργικού Σχολείου** έν Νάξω, είμεθα υποχρεωμένοι να υιοθετήσωμεν την πρότασιν ταύτην και να συστήσωμεν ότι πάσαι αι Κοινότητες της Νάξου πρέπει να ενδιαφερθούν και να συνεισφέρουν υλικώς διά την ίδρυσιν τοιούτου Σχολείου».⁸⁵ Δύο έτη αργότερα (**1933**) ο ίδιος λόγιος εκδότης με τον εμβληματικό τίτλο πρωτοσέλιδου άρθρου του «Προς την γεωργίαν» εξυμνεί το γεωργικό επάγγελμα και τις ευεργετικές του επιδράσεις στην οικονομική και κοινωνική ζωή της Ελλάδας ευρύτερα, ειδικά τις δυνατότητές να καταστεί και για τους ορεινούς Δήμους της Νάξου μία νέα προσοδοφόρα πηγή, μέμφεται δε τους πολιτικούς που δεν φρόντισαν να κατευθύνουν τον ναξιακό λαό προς εκείνην, αλλά «*ίδρυσαν όμως Γυμνάσια εκεί που έπρεπε να ιδρύωνται Γεωργικά Σχολαί*».⁸⁶ Ο υπαινιγμός του για την περίπτωση του Γυμνασίου Νάξου είναι μάλλον σαφής...

Συμπερασματικές σκέψεις

Το μεγαλεπήβολο όραμα του **βενιζελικού εκσυγχρονισμού** (ιδίως μετά το 1910) ήταν η προσπάθεια να εισαχθεί στην Ελλάδα η εξορθολογισμένη οργάνωση των διαφόρων πεδίων της κοινωνικής ζωής, η καινοτομία, το νεωτερικό (π.χ. το πρόγραμμα του εξηλεκτρισμού της χώρας, οι διανοίξεις αμαξιτών οδών), η στροφή προς τις παραγωγικές δυνάμεις του τόπου, **προς μια αυτάρκη γεωργική παραγωγή**, προς μια δημιουργική Δημόσια Εκπαίδευση συνδεδεμένη με την ανάπτυξη της χώρας. Φυσικά, όπως σε κάθε **μετάβαση**, η πορεία ήταν δύσκολη, κυρίως εξ αιτίας των παντοειδών **αντιστάσεων** που προβλήθηκαν:

- από την αντιπολιτευόμενη πτέρυγα της ελληνικής κοινωνίας και της πολιτικής ελίτ που εξέφραζαν το **Λαϊκό Κόμμα** και οι ακραίοι συντηρητικοί **κύκλοι των Φιλοβασιλικών**, αλλά και
- από την ατολμία των ίδιων των βενιζελικών στελεχών και τοπικών παραγόντων, «συντηρητικών» κατ' ουσίαν, με τις «νοθεύσεις» των ιδεών τους που επιχειρούσαν, με τις υπαναχωρήσεις τους έν σχέσει με τα αρχικά σχέδια υπείκοντες σε διάφορες προσωπικές ανάγκες και μικρόπνοες επιδιώξεις, κ.λπ.

⁸⁴ *Αίγαϊον*, φ. 322 (23.3.1909), 1-2.

⁸⁵ *Ναξιακόν Βήμα*, φ. 9 (15.2.1931), 2.

⁸⁶ *Ναξιακόν Βήμα*, φ. 37 (31.1.1933), 1.

Ο αείμνηστος Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης κρίνω πως στο θέμα της ίδρυσης του Γυμνασίου ενήργησε αυτοβούλως μεν, αλλά στο πλαίσιο των ιδεών του κόμματος στο οποίο ήταν ενταγμένος. Ο εθνικός διχασμός (αυτό το βαθύ, ολέθριο για τον τόπο, μέχρι σήμερα, ενδοαστικό χάσμα) μαίνεται από το 1915... Και δεν αφήνει ανεπηρέαστες ούτε τις ισχυρές πολιτικές προσωπικότητες. Οι Λαϊκοί γκρεμίζουν ή ξεριζώνουν από το 1920 κ.ε. ό,τι οικοδομήθηκε ή απλώς φυτεύθηκε κατά την προηγούμενη περίοδο και δεν συνάδει προς την ιδεολογία τους, κυρίως σε θέματα γλώσσας και Εκπαίδευσης. Ας εντυπώσει ο ενδιαφερόμενος στα *Πρακτικά* της Βουλής, έστω και μόνον σ' αυτά του 1921, που μελέτησα επισταμένως, εκ του γεγονότος ότι το έτος αυτό ιδρύθηκε το Γυμνάσιο Νάξου,⁸⁷ στην προσπάθειά μου να ανιχνεύσω (ματαιώς τελικά) πιθανές συζητήσεις του θέματος στην Εθνική Αντιπροσωπεία. Ιδρύθηκε, θυμίζω, με *Βασιλικόν Διάταγμα*...

Ουδείς, επίσης, δύναται να αποκλείσει «το κομματικόν ίδιον όφελος» αυτής της επιλογής του απεραθίτη πολιτικού, το βάρος της οποίας, την τελική της πραγμάτωση, την ανέλαβε αποκλειστικά ο λαός της Νάξου. Δεν διατυπώνω καν την σκέψη «δεν ερωτήθηκε ο ναξιακός λαός» για να εκφράσει τις δικές του επιλογές! Αυτό (κατ' εμέ) είναι αστεία υπόθεση! Διότι δεν ζητήθηκε η άποψή του και για το αν έκρινε *ορθότερες* τις επιλογές της τοπικής πνευματικής ελίτ που ανέπτυξα παραπάνω...

Αργότερα, κατά τη θεμελίωση (π.χ.) του γυμνασιακού μεγάρου (Μάιο 1928),⁸⁸ επί «οικουμενικής» κυβερνήσεως με πρωθυπουργό τον Ζαΐμη και με την σύμπραξη Φιλελεύθερων και Ελευθεροφρονούντων, η πνευματική και πολιτική ελίτ του νησιού εξέφρασε την ευγνωμοσύνη της προς τον «απόντα» πολιτικό. Η επιλογή του να ιδρύσει Γυμνάσιο στη Χώρα ήταν βεβαίως τιμητική για τον τόπο τους! Πόσες ελληνικές πόλεις διέθεταν γυμνάσια... Ίδια συμπεριφορά θα επεδείκνυαν όμως και αν είχε προτείνει την ίδρυση μιας *Προτύπου Γεωργικής Σχολής*, είμαι βέβαιος...

Ο Πρωτοπαπαδάκης ίδρυσε το Γυμνάσιο Νάξου το 1921, χωρίς να το ενισχύσει οικονομικά, επειδή οι σχετικοί νόμοι το απαγόρευαν.⁸⁹ Μέχρι το 1928 που θεμελιώθηκε, ο λαός του νησιού υπέστη πάμπολλα, και συνέχισε να υφίσταται: Εσωτερικό διχασμό, διενέξεις μεταξύ Κοινότητας και Εκκλησίας για τη διαχείριση κατ' ουσίαν του έργου (βλ. το δημοσίευμα της *Φωνής Νάξου-Πάρου*, «Τίς παίζει;», στο *Πρώτο Μέρος* του τόμου) και προπάντων κοινωνικές αντιδράσεις για την επιβληθείσα φορολογία. Τρεις μήνες μετά τη θεμελίωσή του προκηρύσσονται εθνικές εκλογές και η Βενιζελική Παράταξη κατήγαγε θρίαμβο. Είναι η τελευταία 4ετία του Βενιζέλου στην πολιτική σκηνή (1928-1932). Άρα, το Γυμνάσιο οικοδομείται (1928-1931) με τα χρήματα του ναξιακού λαού και με τη «φροντίδα» (όχι και πάλιν οικονομική) της βενιζελικής πολιτείας.

Μπορεί, λοιπόν, η απόφαση του Πρωτοπαπαδάκη (κατ' εμέ) να ήταν *εκτός του πλαισίου των πραγματικών εκπαιδευτικών αναγκών του τόπου κατ' εκείνην την περίοδο* (δεν υπηρετούσε τον «Αγροτισμό» εννοώ), όμως ουδείς αμφιβάλλει ότι κατέστη τελικά (σύν τῷ χρόνῳ) *μια από τις καθοριστικές πολιτικές επιλογές που αφορούσαν στη Νάξο κατά τον περασμένο (20^ο) αιώνα*.

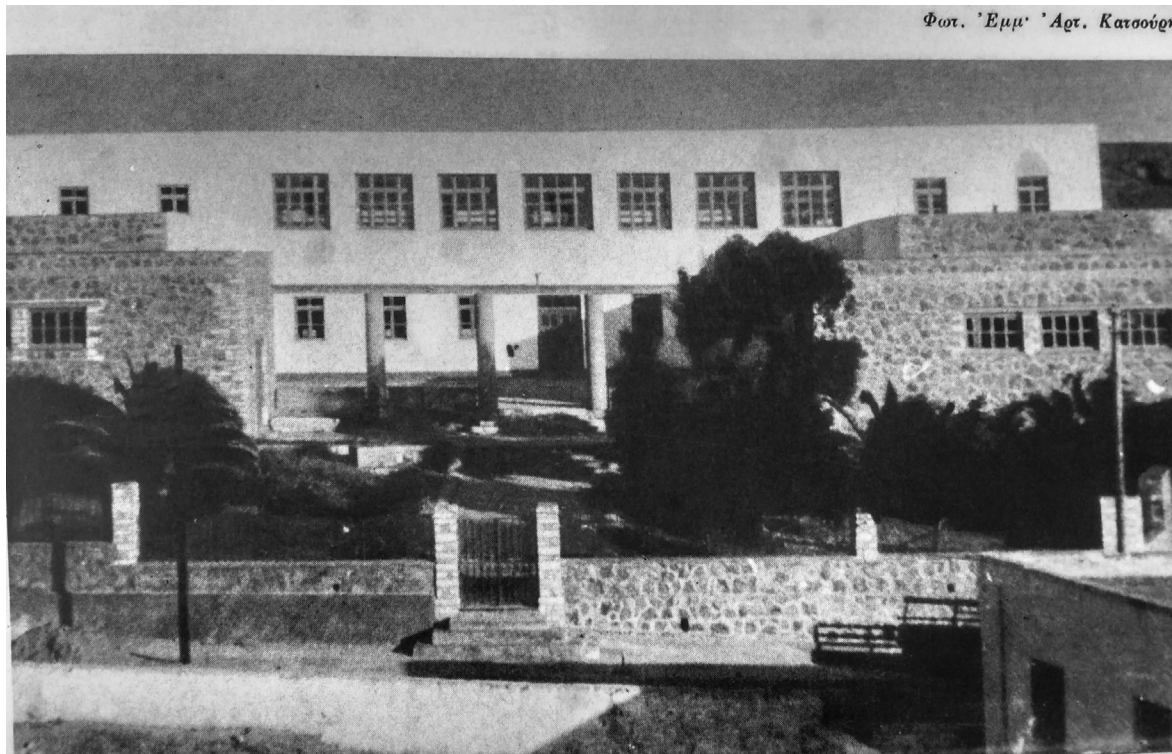
Η μαγεία της επιστημονικής έρευνας είναι και θα παραμείνει η ανατροπή (μόνον με επιχειρήματα και με τη συνδρομή των ιστορικών μαρτυριών) των ήδη κατατεθειμένων απόψεων...

⁸⁷ *Πρακτικά των συνεδριάσεων της Γ' εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως (1920-1921)*, τχ. 1 και 2, Εν Αθήναις 1921.

⁸⁸ Βλ. εργασία Γιάννη Λογαρά.

⁸⁹ Βλ. την εργασία της Κατσουρού, στον παρόντα τόμο.

Φωτ. Έμμ. Άρθ. Κατσούρη

Γυμνάσιο Νάξου, 1969

ISBN 978-960-656-119-1

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ Κ. & Μ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ

Π. Π. Γερμανού - Ι. Μιχαήλ 2, 54622, Θεσσαλονίκη, 2310264748, 6946461460

anstamoulis@hotmail.com • xarpantidisioannis@gmail.com

www.osde.net.gr (Σταμούλη Αντ.) • www.biblionet.gr (Σταμούλη Αντ.)